

**A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ NEMZETISÉGEK JOGAINAK
VÉDELME T ELLÁTÓ BIZTOSHELYETTES
AZ ENSZ NEMZETI EMBERI JOGI INTÉZMÉNYE**

A Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes

1/2017.

ELVI ÁLLÁSFOGLALÁSA

**A ROMA HOLOKAUSZT OKTATÁSÁNAK
TÁRSADALMI SZEMLELETFORMÁLÓ SZEREPÉRŐL
ÉS HAZAI HELYZETÉRŐL**

TARTALOM

Bevezetés

1. A roma holokauszt – tények, emlékezet, terminológia
  - 1.1. A rekonstruálható történelmi tények
  - 1.2. Roma holokauszt, roma népi rtás, porrajmos, pharrajimos
  - 1.3. Az események nemzetközi és hazai emlékezete
    - 1.3.1. Nemzetközi mozgalom
    - 1.3.2. Magyarországi emlékezet
2. A roma holokauszt oktatásának szabályozási környezete
  - 2.1. Nemzetközi egyezmények, ajánlások
  - 2.2. Hazai jogszabályi háttér
3. Az állásfoglalás témájához közvetve és közvetlenül kapcsolódó magyar ombudsmani tevékenység
  - 3.1. Jelentések, állásfoglalások az elmúlt húsz évből
  - 3.2. A nemzetiségi biztoshelyettes társadalmi tudatformáló, felvilágosító tevékenysége
    - 3.2.1. Általános attitűdformálás és érzékenyítés
    - 3.2.2. Böngésző
    - 3.2.3. Forrásgyűjtemény bemutató és kerekasztal-beszélgetés
    - 3.2.4. Nemzetközi ifjúsági megemlékezés
4. A roma holokauszt emlékezete és a roma holokauszt oktatásának gyakorlata Magyarországon
  - 4.1. Formális oktatás
    - 4.1.1. Tankönyvtartalom
    - 4.1.2. Formális oktatás – pedagógusképzés és továbbképzés
    - 4.1.3. Oktatási segédanyagok
  - 4.2. Nem-formális oktatás
    - 4.2.1. Nemzetközi jó gyakorlatok
    - 4.2.2. Hazai jó gyakorlatok

Összegzés

Bevezetés

Magyarország Alaptörvénye és az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény (Ajbt.) szerint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes kiemelt feladata¹, hogy figyelemmel kísérje a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak érvényesülését és ezzel összefüggésben szerzett tapasztalatairól rendszeresen tájékoztatást nyújtson az alapvető jogok biztosának, illetve felhívja a nyilvánosság és az érintett intézmények figyelmét a nemzetiségeket érintő jogsértések veszélyére. Az alapvető jogok biztosának helyettese e feladatainak ellátása érdekében elvi állásfoglalást adhat ki.² Az állásfoglalás célja, hogy felhívja a jogalkotó és a nyilvánosság figyelmét a hazai nemzetiségi közösségek tagjai egyéni és kollektív jogainak megőrzésével kapcsolatos teendők fontosságára, a nemzetiségi alapjogok vagy az egyenlő bánásmód elvének sérelmével fenyegető helyzetre és aggályos gyakorlatra, illetve felmutasson olyan jó gyakorlatokat, amelyek a nemzetiségi jogok minél sikeresebb érvényesítését szolgálják.

Az Ajbt. 2. § (5) bekezdése alapján az alapvető jogok biztosának feladata, hogy elősegítse az emberi jogok érvényesülését és védelmét. Ennek során társadalmi tudatformáló, felvilágosító tevékenységet is végez. Az alapvető jogok biztosának helyetteseként magam is fontosnak tartom, hogy munkámban az attitűdformáló és felvilágosító tevékenység helyet kapjon, hiszen ez elősegítheti a hazai nemzetiségek kiegyensúlyozottabb megítélését, valamint lehetőséget ad arra, hogy jogaikról, történelmükről, kultúrájukról és identitásukról széles körben információhoz jussanak a többségi társadalom tagjai.

A holokauszt roma áldozataira való emlékezés, a téma oktatásának tartalmi kérdései nem pusztán a roma közösség tagjai számára fontosak, de általánosságban az emberi jogok oktatásában és megértésében is hangsúlyos szerepet játszanak.³ Az ismeretátadás alapvető követelménye, hogy a történelmi tényeket hitelesen és megfelelő kontextusban közvetítsék, ennek során nem maradhat el a roma holokausztot megelőző folyamatok, valamint azok erkölcsi, társadalmi és politikai következményeinek elemzése sem.

E folyamatok áttekintésekor a társadalomban jelentkező anomáliákkal – így többek között a gyűlöletbeszédrel, annak hatásaival és következményeivel – valamint az ellenük való fellépés szükségességével is foglalkoznak a szakemberek.

A korábbi kisebbségi ombudsmanok, majd az átalakult alapjogvédelmi rendszerben az alapvető jogok biztosa és a nemzetiségi biztoshelyettes a holokauszt kapcsán következetesen és határozottan képviselték hármas meggyőződésüket. Megemlékeztek a holokauszt zsidó, roma, fogyatékossgal élő, LMBTQ kisebbséghez tartozó, illetve más tulajdonságuk miatt üldözött áldozatairól, emlékeztettek a holokauszthoz vezető emberi és társadalmi bűnökre, valamint figyelmeztettek arra, hogy az antiszemitizmus, rasszizmus, homofóbia és xenofóbia jelenléte veszélyezteti társadalmunk megfelelő működését, és e kirekesztő, megbélyegző, az emberi méltóságot sértő magatartások ellen mindannyiunknak kötelessége fellépni.

A vészidőszakban megtörtént események jól illusztrálják, hogyan tud eljutni a társadalom az egyént érő, elszigeteltnek tűnő emberi jogi jogsértésektől az emberi élet tömeges és szisztematikus kioltásáig. A két világháború közötti időszak üldöztetései, majd a holokauszt történéseinek emberi jogi szempontból való megközelítése megérteti, és más megvilágításba helyezi az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) és az Európa Tanács létrejöttét, valamint az első átfogó emberi jogi egyezmények – többek között az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata – megszületését és jelentőségét, ezen keresztül az emberi jogok fontosságát. Nemzetközi tevékenységem során azt tapasztaltam, hogy a roma holokauszt oktatását más szakemberek és szervezetek is fontosnak tartják. Kiemelést érdemel az ENSZ kisebbségügyi különleges

¹ Magyarország Alaptörvénye 30. cikk (3) bekezdés, valamint Ajbt. 3. § (2) bekezdés.

² Az alapvető jogok biztosának 1/2012. (I. 2.) számú utasítása az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala Szervezeti és Működési Szabályzatáról 8. § (2) bekezdés a) pontja.

³ Ezt a kettős célrendszert emelik ki az oktatási szakemberek is. Lásd: Dupcsik Csaba: A Roma Holokauszt az oktatásban <http://hdke.hu/files/csatolmanyok/RomaHolokauszt.pdf>, valamint Kovács Mónika: Holokauszt oktatás Magyarországon. Regio 2003. 2. szám, 88-106, lásd még: http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/kovacs_monika.pdf

jelentéstevőjének a romák helyzetéről 2015-ben készült globális jelentése⁴, amely több megközelítésből is foglalkozik a roma holokauszt témájával, a részes államoknak pedig ajánlásként fogalmazza meg a roma történelem, valamint a roma holokauszt oktatását. E körben szintén fontos az Európa Tanács emberi jogi biztosának munkája is: 2015. évi tevékenysége során több ízben utalt rá, majd éves jelentésében⁵ is hangsúlyozta, hogy az egyre nagyobb mértéket öltő cigányellenesség elleni harc egyik fontos eszköze lehet a roma holokauszt oktatása. A szakszerű és korszerű ismeretek által érthetőbbé válhat a romák jelenlegi helyzete, és ez elősegítheti az európai roma közösségek emberi jogainak nagyobb fokú tiszteletben tartását.

Jelen állásfoglalás kiadásával az évtizedekig méltatlanul háttérbe szorult roma holokauszt témájának bemutatása mellett átfogó képet kívánok nyújtani a holokauszt formális oktatásban betöltött jelenlegi helyzetéről, a nem formális oktatásban meglévő jó példákról, illetve a továbblépés néhány ésszerű és szükségszerű irányára is javaslatot teszek. Kiemelt céloom továbbá felhívni a figyelmet arra, hogy a holokauszt emberi jogi megközelítésű oktatásával a fiatalabb generációknak olyan értékrendet közvetíthetünk, amelyben központi szerepet játszik a tolerancia, valamint az alapvető jogok és a demokratikus értékek tisztelete.

1. A roma holokauszt – tények, emlékezet, terminológia

1.1. A rekonstruálható történelmi tények⁶

Európa több országában – leginkább Németországban, Ausztriában és Magyarországon, továbbá Horvátországban, valamint Romániában – a romák már az 1920-as években gyűlöletbeszédrel, diszkriminatív rendelkezésekkel és zaklató rendőrségi intézkedésekkel szembesültek. Nagyjából egy évtized alatt megvonták ipari engedélyeiket, szavazati, illetve egyéb állampolgári jogukat, kitiltották gyermekeiket az iskolából, megtiltották a vegyes házasságokat, majd megkezdték a szervezett deportálásukat.

Németországban az első cigánytáborokat az 1930-as években állították fel, rövid időn belül pedig tucatnyi elkülönítő tábor létesítettek országszerte, ahol a tényleges jogfosztottság mellett jellemző volt a zsúfoltság és a rossz higiéniai állapot, ennek következtében rendkívül magas volt a halálozási arány. 1936-ban felállították a Fajhigiéniai és Népeségbiológiai Központot is, amelynek többek között az is feladata volt, hogy a cigányokat a náci ideológia rendszerében elhelyezze. Meghatározásuk során a származás és a „viselkedés” szempontjait ötvözték, a szervezet megállapította, hogy a cigányság nagy része veszélyt jelent a német faj tisztaságára, és el kell pusztítani őket.

Az 1940-es évekre a Harmadik Birodalom roma lakossága a zsidósághoz hasonlóan embertelen megaláztatást és méltánytalanságokat volt kénytelen elviselni, elszenvedni. A cigányokat is módszeresen gettókból különítették el, a transzportok pedig a háború végéig szállították egyre nagyobb arányban a romákat a haláltáborokba, főképp Ravensbrückbe,

⁴ Report of the Special Rapporteur on minority issues, Rita Izsák Comprehensive study of the Special Rapporteur on minority issues on the human rights situation of Roma worldwide, with a particular focus on the phenomenon of anti-Gypsyism – <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/SRMinorities/Pages/Annual.aspx>

⁵ Nils Muiznieks, az Európa Tanács emberi jogi biztosának összefoglaló 2015. évi jelentése: <http://www.humanrightseurope.org/2016/04/nils-muiznieks-human-rights-annual-report-2015/>

⁶ A fejezet az alábbi szakirodalmi művek felhasználásával készült: Bernáth Gábor – Brassói Vivien – Orsós Julianna: Ha szaladok, agyonlőnek, ha megállok agyonvernek. Az európai roma holokauszt. Budapest. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány (2015); Daróczy Ágnes – Bársony János (szerk.): Pharrajimos – Romák sorsa a nácizmus idején. Budapest. L'Harmattan Kiadó (2004) The Gypsies during the Second World War, University of Hertfordshire Press, Hatfield, Vol. 1.: Herbert Heuss-Frank Sparing-Karola Fings-Henriette Asséo: From „Race Science“ to the Camps (1997), Vol.2.: In the Shadow of the Swastika (edited and translated by Donald Kenrick) (1999), Vol.3.: The Final Chapter (edited by Donald Kenrick) (2006). Karola Fings: Romanies and Sinti in the Concentration Camps. In: The Gypsies during the Second World War, University of Hertfordshire Press, Hatfield, Vol.1., 72-108.p. (1997); Bernáth Gábor (szerk.) 2000. Porrajimos. Roma Holocaust túlélők emlékeznék. Budapest, Roma Sajtóközpont. Kállai Ernő: Cigányok/romák Magyarországon. Társadalomtörténeti vázlat. In: Kállai Ernő – Kovács László (szerk.): Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2009. 156 - 175. o.

Yad Vashem Institute: The report of the International Commission on the Holocaust in Romania (2004). Elérhető: <http://www.yadvashem.org/docs/international-commission-on-romania-holocaust>

Buchenwaldba, Auschwitz-Birkenauban, Dachauban és Sobiborban, ahol haláluk előtt tömegesen sterilizálták, illetve különböző kegyetlen orvosi kísérletnek vetették alá őket.

A **Harmadik Birodalom szövetséges államai** is hasonló gyakorlatokat folytattak. A horvátországi usztasák a jasenováci koncentrációs táborban gyilkoltak meg több tízezer romát, Romániában az Antonescu-kormány a Dnyeszteren túl létesített koncentrációs táborokat, ahova 25 ezer romát hurcoltak el, s mintegy 11 ezren ott is haltak meg. A nemzetiszocialisták által megszállt cseh és morva területek cigányságát a letyi és hodoníni táborba, majd onnan Auschwitzba szállították, ahol elgázosították őket. A Szovjetuniótól időlegesen elhódított balti és belorusz területeken mintegy 30–35 ezer cigányt öltek meg a nemzetiszocialisták.

Magyarországon is viszonylag korán megszülettek a cigányellenes rendelkezések. 1916-ban rendeletet hoztak a „kóborló cigányok” nyilvántartásba vételére (BM 15 000/1916.), a renitensek munkatáborba kényszerítésére. 1928-ban újabb jogszabály született országos cigányrazziák megtartásáról (BM 257000/1928). 1938-ban a romák, mint népcsoport megbízhatatlanná nyilvánításáról rendelkeztek és utasították a rendőri hatóságokat, hogy a cigányokra, mint gyanús elemekre külön figyeljenek, és ha kell szigorúan lépjenek fel ellenük. 1944-ben a „zsidókérdés” „megoldásának” mintájára a „cigánykérdés” „megoldása” is elkezdődött: augusztusban a Hadügyminisztérium elrendelte a 18 és 52 év közötti „kóbor- és letelepedett foglalkozás nélküli” cigány férfiak katonai munkaszolgálatát.

Az 1944-ben legalább harminc gettót és munkatábort hoztak létre, ahol több tízezer romát dolgoztattak embertelen körülmények között. Kisebb roma csoportok már 1944 tavaszán német megsemmisítő táborokba kerültek, augusztusban pedig cigány munkaszolgálatos századokat állítottak fel. Több településen tömeggyilkosságokra került sor, így például Dobozon, Várpalotán⁷, Lajoskomáromban vagy Lengyelben. A kivégzésekben a magyar csendőrök és nyilasok aktív szerepet vállaltak, több száz roma, sok esetben gyermekek, nők és idősek életét oltották ki.

Az 1944. október 15-i nyilas hatalomátvétel után kezdődött meg a romák szervezett összegyűjtése és internálása németországi táborokba. A legnagyobb gettó a komáromi Csillagerőd volt. A bántalmazások és éhezések következtében sokan életüket veszítették már azelőtt, hogy tovább deportálták volna őket. A munkaképeseket – sok esetben tizenéves lányokat is – kiválogatták és Dachauban, valamint Bergen Belsenbe deportálták. A deportált romák közül kevesen tértek haza, a túlélők a kegyetlen körülmények és bánásmód mellett embertelen orvosi kísérletekről és sterilizációról is beszámoltak.

A roma holokauszt kapcsán külön is ki kell emelnünk az **Auschwitz-Birkenau területén található koncentrációs tábor** szerepét. A Német Birodalomban 1942 decemberében született meg a rendelet a romák Auschwitz-Birkenauban történő deportálásáról, amely aztán 1943. február végén vette kezdetét. A következő másfél évben 15 országból legalább 23 ezer európai romát hurcoltak ide, és hozzávetőlegesen 21 ezren veszítették életüket a táborban. Auschwitzban külön cigánybarakkot hoztak létre, amely családi táborokként működött, és a foglyokat kegyetlen orvosi kísérleteknek vetették alá. Túlélők beszámolóit és egyes források szerint **1944. május 16-án** az Auschwitz-Birkenau területén lévő roma/cigány láger rabjai megtagadták az együttműködést az őrökkel, fellázadtak az SS-tisztek ellen, akik gázkamrába akarták terelni őket. Ennek a tábornak a területén addig ilyen jellegű ellenállásra nem volt példa. A lázadás eredményeként 1944. május 16-án egyetlen roma sem veszítette életét a gázkamrában. A felkelést követően a cigánytábor lakóinak egy részét más táborokba szállították, majd végül **1944. augusztus 2-áról** 3-ára virradó éjszakára felszámolták, amely 3 ezer roma gyermek, nő és férfi kivégzését jelentette. Jelenleg nem rendelkezünk megfelelő, adatokkal alátámasztott ismeretekkel a roma ellenállás történéseiről, az erre irányuló történeti kutatások további ösztönzése és támogatása éppen ezért is szükséges, hiszen nagyon fontos, hogy a roma holokauszt oktatása során a roma ellenállás is megfelelő módon jelenjen meg.

⁷ Harmat József: Roma holokauszt a Grábler-tónál: a székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben, 34. kötet/Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 2015

A kutatók szerint a koncentrációs táborokban és a helyi pogromok során kivégzett európai romák száma ötszázezerre tehető. Magyarországon ötezer és tizenötezer közötti halálos áldozatról beszélnek a kutatók, a fajüldözés azonban több százezer cigány származású embert, a magyarországi roma közösségek csaknem harmadát közvetlenül érintette.⁸

1.2. Roma holokauszt, roma népiítés, porrajmos, pharrajimos⁹

Jelen elvi állásfoglalásban alapvetően a **roma holokauszt** kifejezést használom: fontosnak tartom ugyanis, hogy a kifejezés egyértelműen utaljon az adott történelmi korra, a náciizmus időszakában a romák által elszenvedett veszteségekre is. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a nemzetközi szóhasználatban, illetve a cigány közösségek által használt nyelvek különböző formáiban eltérő kifejezések vannak jelen. A nemzetközi szervezetek egy része, például az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (OECD) a népiítés, illetve a roma genocídium elnevezést használja. A magyar Nemzeti Alaptantervben is a népiítés kifejezés szerepel.

A roma holokauszt kifejezés használta egyes szakértők és hazai szervezetek számára kiemelten fontos, jól mutatja ezt az is, hogy az roma holokauszt európai uniós emléknapjának Európai Parlamenti határozatba foglalásakor a szóhasználat kapcsán flash mob akcióval jelezték a roma aktivisták, hogy a roma holokauszt kifejezést használatát preferálják¹⁰.

A II. világháborút követő évtizedekben az esemény körülírása volt az általános gyakorlat: a történéseket nevezték népiítésnek, deportálásnak, de helyettesíthette ezt az érintettek megnevezése, mint például a náciizmus áldozatai, vagy a rémtettek helyének megnevezése, így például egy adott koncentrációs tábornak helyszínt adó település.

A holokauszt szó kezdetben a zsidóságra vonatkozott, mindenféle jelző nélkül, az 1980-as, 1990-es évek fordulójától kezdve a cigányokra is vonatkoztatták, ekkortól egy megkülönböztető jelzővel egészítették ki, így előbb cigány holokauszt vagy **cigányholokauszt** (konzekvensen egybeírva) lett, majd utóbb roma holokauszt formában alkalmazták. A holokauszt szó romákra vonatkoztatása és használata kezdetben az emancipálódást jelentette: a közös szenvedés tényének meg- illetve felismerését, sőt elfogadását, sokak szerint az egyenrangúságot szimbolizálta. A jelzős szerkezet állandósulása egy idő után azonban azt a képzetet keltette, mintha etnicizálható lenne a szenvedés és a népiítés. Ekkor vált sürgetővé egy olyan kifejezés meghonosítása, mely nem etnicizálja, mégis megkülönbözteti a két népet egyformán ért sérelmeket a jogkorlátozástól a kiirtásig.

A romani nyelvben, illetve annak különböző dialektusaiban, a **porrajmos** szó utal a holokausztra, amely feldarabolást, pusztulást jelent. A kifejezést először az amerikai roma kutató, Ian Hancock használta írásaiban¹¹. 1997-ben hazánkban először Seres László használta a hancock-i kifejezést a Roma Polgárjogi Alapítvány által szervezett parlament előtti virrasztásról készített tudósításában¹². A Roma Sajtóközpont 2000-ben megjelent háromnyelvű könyvének címe Porrajmos¹³, és ezt az elnevezést adta Varga Ágota a témáról szóló dokumentumfilmjének¹⁴ is. Ugyanakkor egyes magyarországi romani dialektusokban ez a kifejezés igen problémás, hiszen nemi kitérülést is jelent¹⁵. Éppen emiatt 2004 tavaszán, a Páva utcai holokauszt emlékközpont

⁸ A roma holokauszt emléke; http://mult-kor.hu/20110802_a_roma_holokauszt_emleke

⁹ Az 1.2. fejezet nagyban támaszkodik és felhasználja a szerző szíves egyetértése mellett Szuhay Péter: A holokausztól a pharrajimosig, Élet és Irodalom 49. évfolyam, 46. számban megjelent írását.

⁹ A központ honlapja: <http://www.cigany-holokauszt.info>

¹⁰ <http://romasajtokozpont.hu/europai-emleknep-lett-a-roma-holokauszt-eforduloja/>

¹¹ The Pariah Syndrome: An Account of Gypsy Slavery and Persecution Ann Arbor: Karoma Publishers, 1988. Hancock, Ian, Jewish Responses to the Porrajmos (the Romani Holocaust), Germany 1994

¹² Seres László: Porrajmos. Népszava 1997. augusztus 02. p. 7. Virrasztás a Parlament előtt.

¹³ Bernáth Gábor (szerk.) 2000. Porrajmos. Roma Holocaust túlélők emlékeznek. Budapest, Roma Sajtóközpont.

¹⁴ Varga Ágota: Porrajmos, 2000

¹⁵ Bernáth Gábor, Raduly József–Choli Daróczi József–Rostás-Farkas György–Vajda Imre: Porrajmos, Beszélő: 11. szám, évfolyam 5, szám 8; <http://Beszelo.C3.Hu/Cikkek/%E2%80%99eporrajmos%E2%80%9d>

megnyitása előtti hetekben született egyfajta kompromisszumos megoldás, amikor a korábbi kifejezést bíráló, Choli Daróczi József a **pharrajimos** kifejezés egységes használatát javasolta.

1.3. Az események nemzetközi és hazai emlékezete

1.3.1. Nemzetközi mozgalom

A fent leírt történelmi tények ellenére a második világháborút követő évtizedekben sem Magyarországon, sem a többi európai országban évtizedekig nem tartották számon a holokauszt áldozatai között a romákat.

A cigányság **kevésbé volt szervezett**, és általában más társadalmi státuszt töltött be, mint a korabeli zsidó közösség. Meggyilkolásuk korlátlan brutalitással és gyakran minden hivatalos nyom nélkül történt, ezért az áldozatok számának megállapítása is nehéz. A többségi társadalom közönye, a túlélők fájdalmából és szégyenérzetéből adódó hallgatás, valamint a roma közösségek alacsony érdekérvényesítő képessége és társadalmi helyzete nem tette lehetővé, hogy a romák veszteségüknek és fájdalmuknak hangot adjanak, így az általuk elszenvedett **népirtás ténye nem volt ismert, nem képezte közbeszéd tárgyát**.

A tettesek felelősségre vonása a legtöbb esetben elmaradt, a túlélők kárpótlására, jóvátételére csaknem fél évszázadot kellett várni.¹⁶ A holokauszttal kapcsolatos megemlékezéseknek általában nem képezte részét a roma áldozatok előtti tisztelgés.

A roma holokauszt politikai és társadalmi elismertetésének hosszú folyamata csak az 1970-es években kezdődött. Az ekkor indult **nemzetközi roma mozgalomnak** – több más fontos cél mellett – az egyik célkitűzése a roma holokauszt elismertetése, az elszenvedett háborús bűnök feltárása és az áldozatok kárpótlásának kérdése volt. Az első Roma Világkongresszus¹⁷ 1971-ben megalakított öt bizottságának egyike a roma holokauszthoz kapcsolódó kérdésekkel foglalkozott. A kongresszuson elfogadott, a **Zarko Jovanovic által írt nemzetközi roma/cigány himnusz** szövegének egyik központi eleme is a roma holokausztra való utalás, amely jól érzékelteti annak szerepét¹⁸ a nemzetközi roma mozgalomban, valamint az európai roma közösségekben. A következő évben, a Cigány Világszövetség párizsi kongresszusának 1972-es határozata alapján **augusztus 2-át a Roma Holokauszt Nemzetközi Emléknapjává nyilvánították**.

A roma holokauszt kutatásának és elismertetésének következő fontos állomása 1980-ban volt. Ekkor a haláltáborokban teljes családját elvesztő németországi színtő¹⁹ politikus, **Romani Rose** társaival a dachauai koncentrációs tábor területén éhségstrájkba kezdett azért, hogy a német rendőrhatalóságok ne használhassák tovább nyilvántartásra a hírhedt náci Birodalmi Biztonsági Főhivatal cigányokra vonatkozó aktáit, illetve az iratok végre kutathatóvá váljanak.²⁰ Németország ezt követően, 1982-ben ismerte el a roma holokauszt tényét, ekkor nyilvánított meg Heidelbergben a **Német Színtik és Romák Dokumentációs és Kulturális Központja**.

¹⁶ Hazánkban például a népbírói felelősségre vonások időszakában csak a legnagyobb, a várpalotai helyi tömeggyilkosság tetteseit ítélték el az Orendy-ügyben (Magyar Országos Levéltár, NOT XX-4b-7841-1946). Két másik ügyet, amelyek Doboz és Lengyel településeken történtek, tíz évvel később, 1956–57-ben tárgyaltak.

¹⁷ 1971-es első roma világkongresszus egy sereg olyan kérdéssel döntött, ami nélkül egy nemzet egyáltalán nem is reprezentálhatja magát, láthatatlan marad. 1971-ben döntés született a zászlóról, a himnuszról, az önelnevezésről, és e döntések mögötti teljes világképi döntések húzódtak meg.

¹⁸ A különböző történelmi, kulturális és vallási európai roma közösségek esetében a közös eredet elmélete mellett nagyon sokáig a roma holokauszt képezte az egyetlen közös történelmi háttér. A holokauszt augusztus 2-i emléknapija mellett csak az 1990-ben deklarált április 8-i nemzetközi roma nap az, amely kifejezetten a különböző európai roma közösségek közösen ünnepelt eseménye, a további emléknapi, ünnepek az adott roma közösség helyi szokásai szerint alakulnak. Bernáth Gábor szerint az európai roma elit a roma holokausztot olyan közös nevezővé tudta tenni, ami felülírta identitáspolitikai különbségeket, ráadásul alkalmas volt a közösségek diszkriminálásának érzékeltetésére is.

¹⁹ A színtők Európa cigány lakosságának egy csoportja; ma a világ különböző országaiban körülbelül 320 ezren élnek. A színtők a középkorban érkeztek Németországba és Ausztriába. A „színtő” név eredete bizonytalan. Egyes szövegek szintiként említik a csoportot. Az Európa Tanács különböző angol nyelvű dokumentumaiban a „Sintú” kifejezést használja. Link: <https://m.nyest.hu/hirek/nemetorszag-sokat-szenvedett-ciganyai-a-szintok>

²⁰ Roma-ügy: a németek figyelnek; <http://m.168ora.hu/itthon/roma-cigany-nemet-nagykovet-media-eu-rose-62116.html>

A kárpótlások kérdése azonban nagyon lassan oldódott meg: a jóvátételre csak az 1990-es években került sor, a túlélő áldozatok közül ekkorra már sokan nem voltak az élők sorában. A szimbolikus kárpótlás, a társadalmi szintű emlékezés is sokat váratott magára: az európai szintik és romák emlékművét Berlinben és Auschwitz-Birkenauban 2012-ben állították fel, ezeken a helyszíneken ma már állandó roma kiállítás is látható. **Az Európai Parlament 2015. április 15-én ismerte el augusztus 2-át a roma holokauszt emléknapjaként.**

1.3.2. Magyarországi emlékezet²¹

A roma holokauszt sokáig nagyrészt feltáratlan és feldolgozatlan téma volt a magyar társadalomban és történelemben is. Az 1971-es első reprezentatív, a cigányok életkörülményeit vizsgáló **szociológiai kutatás életútinterjúi** hozták felszínre és tették nyilvánossá a holokauszt emlékezetét. Nagyjából ekkor kezdtek foglalkozni a kérdéskörrel más módon is. Elsőként néhány **folklor gyűjtésű balladát és visszaemlékezést** kell megemlíteni, ilyen volt például Erdős Kamill 1959-es Hitler balladája, Szegő László 1977-es Csikóink kényesek cigány népköltészeti antológiájának néhány darabja, illetve Dobos Ilona 1981-ben megjelent Egy öreg muzsikusz emlékei című műve.

Az első **művészi feldolgozások** közül Lojkó Lakatos József 1981-es vizsgafilmjét kell megemlítenünk. Néhány évvel később jelentek meg Kovács József Hontalan és Lakatos Menyhért – a történelmi esszé és a szépirodalom műfaji határai között mozgó – írásai. Péli Tamás 1983-ban, a tiszadobi gyermekváros Andrassy-kastélyának könyvtárterme számára festett, a Születés című pannója egyik jelenetében a holokausztot örökíti meg. A magukat cigányként/romaként definiáló képzőművészek igazán csak a 21. század elején kezdenek a témával foglalkozni.

Az elmúlt két évtizedben megjelent **kutatások**, valamint **dokumentumfilmek** is egyre szélesebb spektrumban igyekeznek feltárni és feldolgozni a holokauszt eseményeit és máig tartó hatásait.

A **magyarországi roma holokauszt emlékezet** sorát a roma értelmiség és a civilek megemlékezési törekvései és aktivitása indította el, ezeket néhány évvel később a mindenkori állami intézmények megemlékezései követték. Hazánkban elsőként 1984-ben, Toronyban avatták fel a holokauszt roma áldozatainak szentelt első emléktáblát, majd 1991-ben Nagykanizsán, 1993-ban Nyíregyházán, 1994-ben Szombathelyen adtak át emlékműveket a holokauszt roma áldozatainak emlékére. A civil értékeket valló értelmiségiekhez köthető **emlékművek** átadásától kezdve dokumentálhatóak a romák hazai megemlékezései. Kezdetben ugyan nem, később azonban egyre intenzívebben bekapcsolódtak ebbe a folyamatba a mindenkori állami intézmények is: a 2000-es évektől, a holokauszt 60. évfordulójához közeledve több településen, így Zalaegerszegen 2003-ban, Pécsen 2005-ben, Budapesten 2006-ban, Szigetváron 2009-ben, Bükön 2013-ban állítottak emlékművet a roma áldozatok tiszteletére.

A roma holokauszt 70. évfordulójának emlékére 2014-ben Csepelen avatták fel az ország első és eddig egyetlen olyan központját, amely a cigány kultúrát, történelmet, a holokausztot és a hagyományos mesterségeket is bemutatja. A Roma Polgári Tömörülés által létrehozott **Cigány Történelmi, Kulturális, Oktatási és Holokauszt Központ** a köztársasági elnök kiemelt, központi állami rendezvénné nyilvánított ceremónia keretében avatta fel 2014. augusztus 2-án. Az intézmény fotók, filmek, dokumentumok, tárgyak és egy interaktív honlap segítségével ismerteti és mutatja be a cigányság történelmét, kultúráját, valamint a népcsoport és az emberiség egyik legszörnyűbb tragédiáját. A Központ 2017. január 27. napján forráshiányra hivatkozva tevékenységét beszüntette.²²

²¹ Az 1.3.2 fejezet nagyban támaszkodik és felhasználja a szerző szíves egyetértése mellett Szuhay Péter: A holokausztól a pharrajmosig. Élet és Irodalom 49. évfolyam, 46. számban megjelent írását.

²² A központ honlapja: <http://www.cigany-holokauszt.info>

2015-ben Parajmos – Roma Holokauszt címmel fotókkal, használati tárgyakkal gazdagon illusztrált új **állandó kiállítás** nyílt a Pécsi Janus Pannonius Múzeumban. A tárlat a pécsi önkormányzat által a holokauszt 70. évfordulójára emlékezve benyújtott pályázat keretein belül valósult meg, célja, hogy a tragédiára, s annak áldozataira méltóképpen emlékezhessen az utókor.

A magyarországi **megemlékezések állami szintre emelésében fontos lépés** volt, hogy Magyarország 2000-ben részt vett a Nemzetközi Holokauszt-emlékezési Szövetség (IHRA) megalapításában és 2006-ban, majd 2015-ben a szervezet soros elnöki feladatait is ellátta. 2000-ben bevezették a holokauszt emléknapiját, és 2002-ben megnyitotta kapuit a Páva utcában a Holokauszt Emlékközpont is. Az intézmény tudományos, oktatási és kulturális központ, mely interaktív állandó és különleges időszaki kiállításokkal, élményközpontú múzeumpedagógiai programokkal, kulturális rendezvényekkel várja a látogatókat. A magyaron kívül további négy nyelven folyik tárlatvezetés, rendszeresen rendeznek speciális, tematikus tárlatlátogatásokat.

A hazai 2012-es **Wallenberg emlékévé**, majd a 2014-es holokauszt emlékévé egyik fontos eleme volt a magyarországi cigányság szenvedéseinek bemutatása, a roma holokauszt áldozatai előtti főhajtás.

2. A roma holokauszt oktatásának szabályozási környezete

2.1. Nemzetközi egyezmények, ajánlások

A roma holokauszt oktatásának fontosságát és szükségességét az elmúlt évtizedekben számos nemzetközi emberi jogi dokumentum kifejezetten deklarálta. A téma jelenleg általában közvetett módon jelenik meg a kisebbségi tárgyú képzések, illetve a kisebbségek kultúrájának, történelmének tanítása, valamint az emberi jogi oktatás antirasszista elemeként.

Az **Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ)** égisze alatt számos nemzetközi egyezmény és ajánlás is foglalkozik a kérdéskörrel. A téma kiemelt szerepére utal **a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló 1965-ös ENSZ egyezmény**²³ 7. cikke, amelynek értelmében a „*részes államok vállalják, hogy haladéktalanul hatékony intézkedéseket tesznek, különösen az oktatás, nevelés, kultúra és tájékoztatás területén, abból a célból, hogy a faji megkülönböztetésre vezető előítéleteket leküzdjék és a nemzetek és a faji vagy etnikai csoportok közötti megértést, türelmességet és barátságot előmozdítsák (...).*”

Az 1989-es ENSZ **egyezmény a gyermek jogairól**²⁴ – a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának koncepcióját követve²⁵ – az oktatáshoz való jogon túl meghatározza annak célját is, többek között azt, hogy a gyermek tudatába kell vésni az emberi jogok és az alapvető szabadságok, a szülei, személyazonossága, nyelve és kulturális értékei, valamint a sajátjától különböző kultúrák iránti tiszteletet.²⁶ Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága **a gyermekek oktatásának céljáról szóló első kommentárjában** részletesen is kifejtette a cikkelyhez kapcsolódó szakmai véleményét: „*A rasszizmus és kapcsolódó jelenségei ott erősek, ahol tudatlanság van, megalapozatlan félelem a faji, etnikai, vallási, kulturális és nyelvi vagy más különbségtől, előítéletek kibaszálása és torz értékrend tanítása és terjesztése folyik. Egy megbízható és kitartó ellenszere ezeknek a hibáknak olyan tájékoztatás nyújtása, mely előmozdítja a 29. cikk 1. bekezdésében lefektetett értékek megértését és elfogadását, így a különbségek tiszteletét, és amely a megkülönböztetés és előítélet minden aspektusára megoldást keres. Az oktatás ezért kapja az egyik kiemelt prioritást a rasszizmus és jelenségei elleni kampányokban.*”²⁷ Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének (UNESCO)

²³ Ld. 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

²⁴ 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

²⁵ 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről, ld. az egyezmény 13. cikkét.

²⁶ Ld. a gyermek jogairól szóló egyezmény 29. cikkét.

²⁷ United Nations Committee on the Rights of the Child (Gyermekjogi Bizottság), General Comment No. 1.: The aims of education (CRC/GC/2001/1), 10. Bekezdés.

Link:http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11

1960-as, az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló egyezménye szintén hangsúlyozza az iskolai oktatás kiemelkedő jelentőségét a békés és kölcsönös tolerancián alapuló társadalmak kialakításában.²⁸

Az ENSZ szinte minden emberi jogi oktatásra vonatkozó útmutatója és állásfoglalása javasolja az antirasszista és interkulturális elemek beépítését, érdemes ezek mellett az emberi jogok előmozdítására és védelmére vonatkozó speciális dokumentumokra is kitérni.²⁹ Az ENSZ 1993-ban Bécsben az emberi jogokról rendezett világkongresszusán a résztvevők által elfogadott nyilatkozat és cselekvési terv megállapítja az államok arra vonatkozó kötelezettségét, hogy az oktatásnak az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletének megerősítését kell céloznia, beleértve a tolerancia, a béke és a barátságos kapcsolatok előmozdítását a nemzetek, faji és vallási csoportok között.³⁰ A Cselekvési Tervben az emberi jogok, a béke, a társadalmi igazságosság, a demokrácia és a fejlődés témaköreinek beépítését javasolják minden oktatási intézmény tantervébe, formális és nem-formális keretek között.³¹ Emellett hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi közösség számára az egyik prioritás az emberi jogok előmozdítása területén a rasszizmus, a faji diszkrimináció és az intolerancia elleni küzdelem jogi és nem jogi eszközökkel egyaránt.³²

A rasszizmus, a faji megkülönböztetés, az idegengyűlölet és az azzal összefüggő intolerancia leküzdéséről szóló ENSZ-világkonferencián (Durban, 2001) a résztvevők felszólították az államokat és bátorították a nem-kormányzati szervezeteket a romákat érintő rasszizmus és faji diszkrimináció jelenségére való figyelemfelhívásra, valamint a roma kultúrára és történelemre vonatkozó tudás bővítésére és tiszteletére.³³ Hangsúlyozták, hogy az emberi nem történelmével összefüggő tények és igazságok tanítása fontos és szükséges, beleértve a rasszizmus, a faji megkülönböztetés és intolerancia okait, természetét és következményeit annak érdekében, hogy a múlt tragédiáinak átfogó és objektív elismerése megtörténjen.³⁴ Az újjáépítés és gyógyulás jegyében – mely az igazságosságra, egyenlőségre és szolidaritásra épülő társadalmak alapja – felhívták a nemzetközi közösséget, hogy ismerjék el e tragédiák áldozatainak emlékét.³⁵ Ennek keretében kiemelték az antirasszista és antidiszkriminációs elemek beépítését az ember jogi programokba az iskolai tanterveken, oktatási anyagokon, történelem- és egyéb tankönyveken keresztül – a tanári kar képzése, fejlesztése mellett.³⁶

Az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló 1992-es ENSZ nyilatkozat kimondja, hogy az államok kötelesek védelmet nyújtani a területükön élő nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségeknek³⁷, egyúttal intézkedéseket kell foganatosítaniuk annak érdekében, hogy az oktatásban a kisebbségek történelme, hagyományai, nyelve és kultúrája megjelenjen.³⁸ Az évente megrendezésre kerülő **ENSZ Kisebbségvédelmi Fórum** első, 2008-as ülésének kiemelt témája a kisebbségek és az oktatáshoz való jog volt, ahol a szakmai konzultációt követően felhívták az államokat arra, hogy az általános, kötelező oktatás

²⁸ 1964. évi 11. törvényerejű rendelet az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló egyezmény kihirdetéséről, ld. az egyezmény 5. cikk.

²⁹ Ld. többek között az 59/113 A számú ENSZ-határozattal 2004-ben elfogadott ún. világ-program első, második és harmadik fázisát: UN World Programme for Human Rights Education, vagy a 66/137 számú ENSZ közgyűlési határozattal 2011-ben elfogadott nyilatkozatot az emberi jogi oktatásról: UN Declaration on Human Rights Education and Training.

Link: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Pages/Programme.aspx>

³⁰ Ld. Vienna Declaration and Programme of Action 33., 80. pont.

Link: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf>

³¹ Uo. 79., 80. pont

³² Uo. 19. pont

³³ Durban Nyilatkozat és Akcióterv. Ld. az ENSZ által 2001-ben a rasszizmus, a faji megkülönböztetés, az idegengyűlölet és intolerancia leküzdéséről szervezett világkonferenciáján megszületett nyilatkozat 68. pontját és az akcióterv 42. pontját. (Durban Declaration and Programme of Action). Link: <http://www.un.org/WCAR/durban.pdf>

³⁴ Durban nyilatkozat 98. pont.

³⁵ Durban nyilatkozat 101., 106. pont.

³⁶ Durban akcióterv 129. pont.

³⁷ Az ENSZ 1992 decemberében elfogadott 47/135. sz. közgyűlési határozata a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozatról, 1. cikk 1. bekezdés. (Declaration on the Rights of Persons belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities)

Link: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/47/135

³⁸ Uo. 4. cikk 4. bekezdés

tantervébe építsék be a kisebbségek történelmét, kultúráját és hagyományait a kisebbségek perspektívájából, tehát a kisebbségek narratíváját is tanítsák meg a többségi társadalomnak.³⁹ Az **ENSZ kisebbségvédelmi ügyekkel megbízott különleges jelentéstevője** a romák globális emberi jogi helyzetéről készült 2015-ös jelentésében fontos lépésként jelölte meg a roma kultúra gazdagságának megismertetését a többségi társadalommal, mely alkalmas lehet a romákkal kapcsolatos sztereotípiák megszüntetésére.⁴⁰ A special rapporteur szerint „az elfeledett holokauszt”, vagyis az a körülmény, hogy a náci korszakbeli romák sorsa nem vált a köztudat részévé, mind a mai napig világszerte az egyik legnagyobb akadálya a romák emberi jogai elismerésének és méltóságuk helyreállításának, annak ellenére, hogy augusztus 2-a a Roma Holokauszt Emléknapja.⁴¹

Az **Európa Tanács** politikai és szakmai szervezetei egyaránt foglalkoztak a roma holokauszt emlékezetével. A **Miniszteri Bizottság a 21. századi történelemoktatásra vonatkozó ajánlásában** (2001) hangsúlyozta, hogy a 20. század pozitív vívmányai mellett tárgyalni kell a pusztító eseményeket is, így a holokausztot, a genocídiumokat, az emberiség elleni bűncselekményeket és az etnikai tisztogatásokat – preventív céllal is.⁴² A **Miniszteri Bizottság 2009-es ajánlása A romák és utazók (travellers) oktatásáról** a tantervek, tankönyvek és más oktatási anyagok céljaként határozza meg az interkulturális párbeszéd elősegítését és a sztereotípiákra, előítéletekre és a diszkriminációra történő figyelemfelhívást. Az ajánlásban az is szerepel, hogy az általános tanterveknek megfelelően tükrözniük kell a roma történelmet és kultúrát, mely magában foglalja „a romák megsemmisítésére irányuló tevékenységeket a holokauszt során, azaz a roma néptörténetét”.⁴³

Az Európa Tanács szakértői testülete, a **Rasszizmus és Intolerancia elleni Európai Bizottság** (ECRI) általános ajánlásaiban foglalkozott a roma holokauszt oktatásának jelentőségével. A Bizottság **A romákkal szembeni rasszizmus és intolerancia elleni harcról szóló 3. számú ajánlásában** oktatási területen az iskolai szegregáció felszámolása és megakadályozása mellett javasolja a roma történelem és kultúra bevezetését az általános tantervbe, a témakör feldolgozására alkalmas speciális pedagógusképzésekkel támogatva.⁴⁴ A **roma-ellenesség és a romák diszkriminációja elleni küzdelem címet viselő, 13. számú ajánlás** szintén az oktatási területen történő fellépés elemeként határozza meg a roma genocídium oktatásának bevezetését az iskolai tananyagba.⁴⁵

Az Európa Tanács **keretegyezménye a kisebbségek védelméről** (1995) előírja, hogy „*a Felek, ha szükséges, az oktatás és a kutatás területén intézkednek úgy a nemzeti kisebbségeik, mint a többség kultúrájának, történelmének, nyelvének és vallásának megismerése előmozdítására.*”⁴⁶ Az egyezményhez fűzött magyarázat hangsúlyozza az interkulturális megközelítés fontosságát a cikkelyben meghatározott oktatási jogok értelmezése és végrehajtása során a tolerancia és a párbeszéd légkörének megteremtése céljából.⁴⁷ A keretegyezmény végrehajtását a tagországokban ellenőrző

³⁹ Kisebbségek és az oktatáshoz való jog: ENSZ Kisebbségvédelmi Fórum 2008-as, első ülésének ajánlásai, 64. pont (UN Forum on Minority Issues on „Minorities and the Right to Education”)

Link: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/118/19/PDF/G0911819.pdf?OpenElement>

⁴⁰ Az ENSZ kisebbségi különleges jelentéstevőjének (special rapporteur) 2015-ben közzétett globális jelentése a romák emberi jogairól. Global Study on the human rights situation of Roma worldwide, 81-82. pont

Link: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/SRMinorities/Pages/GlobalStudyonRomaworldwide.aspx>

⁴¹ Uo. 83. pont.

⁴² Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2001)15 to member states on history teaching in twenty-first-century Europe, 6. pont. Link: <https://www.univie.ac.at/gonline/htdocs/upload/File/import/1628.pdf>

⁴³ Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2009)4 to member states on the education of Roma and Travellers in Europe, 16-17. pont

Link: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800e0ac9>

⁴⁴ ECRI General Policy Recommendation N° 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies Strasbourg, 6 March 1998. Link: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n3/Rec03en.pdf

⁴⁵ ECRI General Policy Recommendation No.13 On Combating Anti-Gypsyism And Discrimination Against Roma Adopted On 24 June 2011, 4. pont. Link: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N13/e-RPG13-A4.pdf

⁴⁶ 1999. évi XXXIV. törvény az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről. Ld. a keretegyezmény 12. cikk 1. bekezdését.

⁴⁷ Ld.: a kisebbségi keretegyezményhez fűzött magyarázó megjegyzések 71. bekezdését. Link: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800e1308>

szakértői bizottság több jelentésében is foglalkozott a roma holokauszt oktatásának helyzetével, így többek között Csehország (2015, 2011), Svédország (2012) esetében.⁴⁸

Az **Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet** (EBESZ) munkájában a roma és szintó genocídium oktatásának kifejezett javaslata először a 2003-as **Akcióterv a romák és szintik helyzetének javítására az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet területén** című határozatban jelent meg.⁴⁹ Ezzel összhangban az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Irodájának Roma és Szinti Kommunikációs Pontja a romák és szintók holokauszt idején bekövetkezett szenvedéseinek elismertetéséért és az azokra vonatkozó ismeretek bővítésének elősegítéséért dolgozik, amely alkalmas lehet napjaink rasszizmusának, diszkriminációjának és intoleranciájának visszaszorítására is.⁵⁰ 2015-ben jelent meg **A Roma és szintó genocídium oktatása és emlékezete – EBESZ országok gyakorlata** című jelentés, mely a tagországoknak kiküldött kérdőíveken keresztül megszerzett információk feldolgozására épülve kínál átfogó képet a helyzetről.⁵¹

Az **Európai Unió** területen végzett tevékenység tekintetében érdemes megemlíteni, hogy az **Európai Roma Keretstratégia** végrehajtásának ellenőrzése során az Európai Bizottság több olyan nemzeti gyakorlatot is azonosított, mely a roma holokauszt emlékezetének támogatására irányul (Ausztria, Horvátország, Észtország, Szlovénia).⁵² Emellett az Európai Parlament 2015-ben határozatot fogadott el a második világháború során történt roma holokauszt emléknapjának európai uniós elismeréséről, kihangsúlyozva, hogy a roma kultúra része az európai kultúrának és a közös európai értékeknek, és bátorította a tagállamokat, hogy az állampolgárokkal és különösen a fiatalokkal folytatott párbeszéd keretében foglalkozzanak a roma történelemmel, kiemelten a roma genocídiummal.⁵³

A roma holokauszt emlékezete a romák történelmének és kultúrájának oktatása keretében ma már minden nemzetközi emberi jogi szervezet munkájában jelen van. Az általános tantervekben megjelenő törekvések egyszerre irányulnak a nemzetiségek identitás-megőrzésének támogatására, a többségi társadalom érzékenyítésére, valamint a toleranciát és az emberi jogok tiszteletét célzó nevelés előmozdítására. A nemzetközi joganyag és a jó gyakorlatok alapul szolgálnak a területen végzett hazai munkának is.

2.2. Hazai jogszabályi háttér

Az **Alaptörvény** II. cikke értelmében az emberi méltóság sérthetetlen, minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. Az egyenlő méltóság alapjoga indokolja és tölti meg tartalommal az Alaptörvény XV. cikkének (2) bekezdésében foglalt egyenlő bánásmód követelményét is, amely szerint Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja.

Az egyenlőség biztosítása voltaképpen a méltósághoz való jog egyik funkciója. Amint arra Sólyom László is felhívta a figyelmet a 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában, „*a »minden ember egyenlő méltósága« történelmi vívmánya az egyenlő jogképességet jelentette;*

⁴⁸ A keretegyezmény 12. cikkéhez az elmúlt években kiadott ajánlások összefoglalója is elérhető már a szakértői bizottság honlapján: <http://www.coe.int/en/web/minorities/compilation-of-opinions>

⁴⁹ EBESZ Miniszteri Tanács 3/03. sz. döntése: Cselekvési terv a romák és szintók helyzetének javításáról az EBESZ térségben (Maastricht, 2003), 71. pont. Link: <http://www.osce.org/hu/node/289966?download=true>

⁵⁰ Bővebben a Kommunikációs Pont munkájáról: <http://www.osce.org/odhr/196806>

⁵¹ Teaching about and Commemorating the Roma and Sinti Genocide Practices within the OSCE Area, Warsaw, 2015. Link: <http://www.osce.org/romasintigenocide?download=true>

⁵² Ld.: COM(2016)424 final – Communication from the Commission - Assessing the implementation of the EU Framework for National Roma Integration Strategies and the Council Recommendation on effective Roma integration measures in the Member States. Link: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/1-2016-424-EN-F1-1.PDF>

⁵³ Az Európai Parlament 2015. április 15-i állásfoglalása a nemzetközi roma nap alkalmából – cigányellenesség Európában és a második világháború alatti roma népiirtás Unió általi elismerése (2015/2615(RSP) 9. Pont. Link: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2015-0095+0+DOC+XML+V0//HU>

azaz a formálisan egyenlő esélyt. [...] erre a jogra épülhetnek további jogok (pl. az egyenlő méltóság jogképességként instrumentálizálva további jogok szerzésének alapja); de elvenni belőle nem lehet. [...] Az emberi méltóságban mindenki osztozik, aki ember, függetlenül attól, hogy mennyit valósított meg az emberi lehetőségből és miért annyit.”

Az Alaptörvény XV. cikkének (4) bekezdése továbbá előírja, hogy „Magyarország az esélyegyenlőség megvalósulását külön intézkedésekkel segíti”. A két évtizedes, töretlen alkotmánybíróági gyakorlat szerint a **hátrányos megkülönböztetés tilalma** alapján a jognak mindenkit egyenlőként, egyenlő méltóságú személyként kell kezelnie, az egyéni szempontok azonos mértékű figyelembevételével kell a jogosultságok és kedvezmények elosztásának szempontjait meghatározni.

Az alapjogok deklarálásán és tiszteletben tartásán túl az államnak azonban további, úgynevezett **intézményvédelmi kötelezettsége** is van. Az Alkotmánybíróság a 12/2004. (IV. 7.) AB határozatában korábbi döntéseire hivatkozva hangsúlyozta: „*az állam kötelessége az alapvető jogok tiszteletben tartására és védelmére a szubjektív alapjogokkal kapcsolatban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell megsértésüktől, hanem magában foglalja azt is, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükből szükséges feltételekről. Ennek érdekében a jogalkotó köteles olyan szabályozást alkotni, amely a lehető legnagyobb mértékben biztosítja az alapjogok érvényesülését.*” Ahogyan arra az Alkotmánybíróság már a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatában is rámutatott: „*Az Alkotmány egyes esetekben nevesíti az intézményvédelmi kötelezéseket, másutt nem, előfordul az is, hogy éppen az alanyi jogi oldal marad háttérben; a megfogalmazás és a hangsúlybeli különbségek nem változtatnak azon, hogy az alapjogok egyaránt tartalmazták a szubjektív jogokat és az objektív, ennél szélesebb állami kötelezéseket is*”.

Alapjogvédelmi kötelezettségük keretében az állam és intézményei kötelesek annak elősegítésére, hogy az egyenlő méltóság elvének érvényesülését azon csoportok és tagjaik vonatkozásában is általános jelleggel biztosítsák, akik a társadalomban széles körben jellemző előítéletek okán könnyebben válnak sztereotip gondolkodásminták és előítélet-motivált cselekmények áldozataivá, ezáltal akadályoztatva abban, hogy életüket egyenlő méltóságú személyként teljesíthessék ki.

Az Alaptörvény a Magyarországon élő nemzetiségeket **államalkotó tényezőnek** tekinti⁵⁴, továbbá deklarálja, hogy minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalatához és megőrzéséhez.⁵⁵ A fentiekben idézett 12/2004. (IV. 7.) AB határozatban leírt állami kötelességen túl, a 45/2005. (XII. 14.) AB határozat kimondja azt is, hogy a jogalkotó a nemzetiségek kultúrájának, önazonosságának megőrzésére irányuló szabályok megalkotásánál a törvényhozó széles döntési jogosultsággal rendelkezik, ennek a döntési szabadságnak a korlátait azonban az Alaptörvény rendelkezései, így különösen az alapjogokra vonatkozó szabályok határozzák meg.

Alaptörvény XXIX. cikkének (1) bekezdése értelmében, az **oktatáshoz való jog** alapján, minden magyar állampolgárnak joga van a művelődéshez. E jog gyakorlását a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával biztosítja az állam.

A **nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény** (a továbbiakban: Nkt.) 46. § (3) bekezdésében meghatározott tanulói jogok részeként rögzíti, hogy a tanuló nevelése-oktatása során a tájékoztatás nyújtása és az ismeretek közlése tárgyilagosan és többoldalú módon történjék. Továbbá az Nkt. 46. § (6) bekezdésének e) pontja a tanulói jogok közé sorolja azok gyakorlásához szükséges információkhoz való hozzáférést, valamint az ehhez szükséges eljárásokról való tájékoztatást. Ugyanezen jogszabályhely (6) bekezdés h) pontja értelmében szintén a tanuló joga, hogy vallási, világnézeti vagy más meggyőződését, nemzetiségi önazonosságát tiszteletben tartsák,

⁵⁴ Alaptörvény Nemzeti Hitvallás

⁵⁵ Alaptörvény XXIX. cikk (1) bekezdés

és azt kifejezésre juttathassa, feltéve, hogy e jogának gyakorlása nem ütközik jogszabályba, nem sérti másoknak ezt a jogát, és nem korlátozza a társai tanuláshoz való jogának gyakorlását.

Az Nkt. 5. § (4)-(5) bekezdései értelmében az iskolai nevelés-oktatás tartalmi egységét, az iskolák közötti átjárhatóságot a **Nemzeti alaptanterv** (a továbbiakban: NAT) biztosítja, amely meghatározza az elsajátítandó műveltségtartalmat, valamint kötelező rendelkezéseket állapít meg az oktatásszervezés körében. Emiatt kiemelten fontos a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet, amely a köznevelés feladatát alapvetően a nemzeti műveltség, a hazai nemzetiségek kultúrájának átadásában, megőrzésében, az egyetemes kultúra közvetítésében, az erkölcsi érzék és a szellemi-érzelmi fogékonyság elmélyítésében jelöli meg. Kiemeli továbbá, hogy fontos szerepet szán az egyetemes magyar nemzeti hagyománynak, a nemzeti öntudat fejlesztésének, beleértve a magyarországi nemzetiségekhez tartozók öntudatának ápolását is. **Ebből következően a nemzetiségekre vonatkozó tudástartalmak főbb tartalmi jellemzőinek (illeszkedve a regionális és lokális sajátosságokhoz) megfelelő arányban jelen kell lenniük a tartalmi szabályozás különböző szintjein, illetve az iskoláztatás minden szakaszában.**

A NAT a fejlesztési területek – nevelési célok – között meghatározza az állampolgárságra, demokráciára való nevelést, amely körében nevesíti az emberi méltóság és az emberi jogok tiszteletének átadását.

Az önismeret és a társas kultúra fejlesztése és az erkölcsi nevelés körében meghatározott nevelési célok között több olyan fejlesztési területet határoz meg a NAT, amely egyértelműen a toleranciára való nevelést célozza meg. A kulcskompetenciák körében meghatározott kompetenciák között a NAT a szociális és állampolgári kompetenciákhoz kapcsolódóan olyan képességeket, készségeket valamint attitűdök kialakítását is nevesíti, amely a kultúrák közötti párbeszédre kívánja a tanulókat felkészíteni. A vonatkozó rész deklarálja az állampolgári kompetencia körében a demokrácia, az állampolgárság fogalmának és az állampolgári jogoknak az ismeretét, utal az Európai Unió Alapjogi Chartájára és a nemzetközi nyilatkozatokra. A vonatkozó kompetencia magába foglalja az aktuális események, valamint a nemzeti, az európai és a világtörténelem főbb eseményeinek és tendenciáinak, továbbá a társadalmi és politikai mozgalmak valós céljainak, értékeinek és törekvéseinek az ismeretét. **A kompetencia leírásakor az emberi jogok teljes körű tiszteletét, az egyenlőséget, a demokráciát, a vallási és etnikai sokszínűség tiszteletben tartását nevesíti. Majd kifejti, hogy a vonatkozó attitűd fontos része a személyes előítéletek leküzdése és a kompromisszumra való törekvés.**

A fent leírt elvek, valamint a fenti dokumentumokban felsorolt kompetenciák átadása és elsajátítása nélkülözhetetlen előfeltétele és ezzel együtt alapja a roma holokauszt oktatásának.

A roma holokauszt oktatásának szempontjából nem csak kifejezetten a roma holokausztra vonatkozó ismereteket kell vizsgálnunk, de az is ésszerű elvárás, hogy a tanulók az európai és magyar történelem megfelelő korszakainak tanulmányozása során találkozzanak a romákra vonatkozó ismeretekkel: ne a holokauszt témája kapcsán kerüljenek első ízben kapcsolatba a roma közösség történelmével és sorsuk alakulásával. Ugyanakkor a történelmi és állampolgári ismereteken, illetve az emberi jogok, demokratikus értékek átadására vonatkozó ismeretanyagon túl a magyar nyelv és irodalom, ember és társadalom, az ember és természet műveltségi területekre, valamint a művészetekkel kapcsolatos tantárgyakra is érdemes tekintettel lenni, hiszen a nemzetiségi kultúra, valamint azokról való ismeretszerzés is fontos szerepet játszik a nemzetiségekről kialakított képben.

A holokauszt oktatása körében felső tagozatban, 5-8. évfolyamon nem történik meg explicit módon a romák/cigányok említése a NAT-ban, ugyanakkor a holokauszt Európában és Magyarországon témakör mellett a népek, népcsoportok, nemzetiségek hátrányos megkülönböztetése, kirekesztése, népirtások témakörei szerepelnek a 9-12. évfolyamon, valamint ehhez kapcsolódóan a zsidóüldözés, a holokauszthoz vezető út, holokauszt, roma/cigány népirtás témakörét találhatjuk meg. A 20. századi történelem tananyagban a globalizálódó világ és Magyarország, valamint a magyarországi nemzetiségek és

kisebbségek kultúrája, a roma/cigány népesség helyzetének változásai, valamint a roma/cigány társadalom története, helyzete és integrációjának folyamata megjelennek a tananyagban.

A közműveltségi tartalmak körében az 1-4. évfolyamon az irodalmi kultúra, az irodalmi művek értelmezése témakörében megjelennek a mondókák, népdalok, kiszámolók, népi játékok, találós kérdések, magyar népmesék, hazai nemzetiségek és más népek meséi, mesefajták, mondák, legendák. Az ember és társadalom műveltségi területen a tananyag a hon- és népismeret körében nevesíti nemzeti kultúránk nagy múltú elemeit, a magyar néphagyományt, valamint a hazánkban élő nemzetiségek kulturális emlékeit, szokásait, kulturális jelenét. A tudástartalom kapcsán ésszerű elvárás, hogy teret biztosítson azoknak az élményszerű egyéni és közösségi tevékenységeknek, amelyek a család, az otthon, a lakóhely, a szülőföld tiszteletét alapozzák meg. Segíti az egyéni, családi, közösségi, nemzeti, nemzetiségi identitástudat és történeti tudat kialakítását. Ezeknél a tudástartalmaknál lehetőség volna a roma/cigány nemzetiség említésére, erre azonban csak véletlenszerűen kerül sor, és nagyban függ a helyi tantervtől, illetve az oktatást végző pedagógustól.

A Nkt. 5. §. (5) bekezdése alapján a NAT-ban megfogalmazott elvek, célok, fejlesztési feladatok és műveltségi tartalmak a képzési szakasz sajátosságai szerint több változatban is kimunkált dokumentumokban, a kerettantervekben öltének testet.

Az egyes iskolatípusokban és oktatási szakaszokban a kerettantervek tartalmazzák a nevelés és oktatás céljait, a tantárgyi rendszert, az egyes tantárgyak témaköreit, tartalmát, a tantárgyak egy vagy két évfolyamra vonatkozó követelményeit, továbbá a tantárgyközi tudás- és képességterületek fejlesztésének feladatait, és meghatározzák a követelmények teljesítéséhez rendelkezésre álló kötelező, valamint az ajánlott időkeretet. A kerettantervek tehát meghatározó szerepet töltenek be a NAT céljai és feladatai érvényesítésében. Az egyes műveltségi területeknek lehetnek olyan fejlesztési céljai és tartalmi elemei, amelyek a kerettantervekben nem önálló tantárgyként, hanem más tantárgy/tantárgyak részeként jelennek meg, sőt, a kerettantervi implementációban más műveltségterületek részévé is válhatnak.

Összességében elmondható, hogy a NAT-ban megfogalmazott elvek, célok, fejlesztési feladatok és műveltségi tartalmak lehetőséget adnak arra, hogy ismereteket szerezzenek a diákok a roma holokausztról, valamint a cigány/roma közösségekről. A NAT egyes témakörökhöz, így például a holokauszthoz kapcsolódóan explicit módon meg is említi a romákat⁵⁶, ugyanakkor a romák említése túl általános, a cigányság 20. századi történelmének és helyzetének elnagyolt felvázolására korlátozódik.

A megfelelő részletességű, rendszerezett tartalom hiányában kérdéses a kerettantervek megvalósulása az egyes iskolatípusokban és oktatási szakaszokban: bizonytalan és esetleges, hogy az egyes tantárgyak témaköreiben és a helyi tantervekben végül hogyan öltének testek a fentiekben leírt célok és kompetenciák, illetve mi történik az olyan tudástartalmakkal, amelyek keretében az egyes nemzetiségek néphagyományát és a hazánkban élő nemzetiségek kulturális emlékeit, szokásait lehet, illetve kellene bemutatni.

A jogszabályi háttér ismertetésekor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az áldozatokra való emlékezés tevőleges, cselekvő oldala mellett a társadalom minden tagjának tisztában kell lennie azzal is, hogy a magyar **Büntető Törvénykönyvről** szóló 2012. C. törvény 333. §-a, a nemzetiszocialista vagy kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása tényállásában büntetni rendeli a nagy nyilvánosság előtt elkövetett cselekményeket, amelyek a nemzetiszocialista vagy kommunista rendszerek által elkövetett népirtás vagy más, emberiség elleni cselekmények tényét tagadják, kétségbe vonják, jelentéktelen színben tüntetik fel, vagy azokat igazolni törekszenek. E büntető jogi tényállás kiterjed milyen olyan elkövetési magatartásra is, amely a roma holokauszt történelmi tényre kapcsán merül fel.

⁵⁶ A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet II.3.1. pontja

3. Az állásfoglalás témájához közvetve és közvetlenül kapcsolódó magyar ombudsmani tevékenység

3.1. Jelentések, állásfoglalások az elmúlt húsz évből

Az elmúlt években több olyan konkrét ügy is felmerült az ombudsmani gyakorlatban, amelyek a gyűlöletbeszéd elleni büntetőjogi fellépés elégtelenségét, a jogszabályok gyakorlati működésképtelenségét demonstrálták. Proaktív, figyelemfelhívó szerepkörükben az ombudsmanok több alkalommal is foglalkoztak a gyűlöletkeltés elleni fellépés, a tolerancia megteremtésének kérdéskörével.

A korábbi **kisebbségi ombudsmanok** rendre szembesültek a gyűlöletbeszéd problémakörével, és több javaslatot is megfogalmaztak ezzel összefüggésben a jogi szabályozás hatékonyságának növelésére: Kaltenbach Jenő 2001-ben a Büntető Törvénykönyv módosítására tett javaslattal⁵⁷ kívánta növelni a gyűlöletbeszéd elleni fellépés lehetőségét. Kállai Ernő 2008-ban az egyenlő bánásmódról szóló törvény módosítására tett javaslatot⁵⁸ a gyűlöletbeszéd elleni védelem hatékonyságának növelése érdekében: beszámolójában azzal indokolta módosító javaslatát, hogy „nem alakult ki egy olyan társadalmi diskurzus és normarendszer, amelyben a szélsőséges, előítéletes, gyűlöletkeltő megnyilvánulásokat »szalonképtelenként«, elfogadhatatlanként minősítené a többségi közbeszéd.” E javaslatok azonban végül nem eredményeztek jogszabály-módosításokat. Szabó Máté alapjogi biztos 2012-ben, az új Büntető Törvénykönyv kodifikációja során – hazai és nemzetközi civil szervezetek javaslataival összhangban – több ajánlást is tett a gyűlölet-bűncselekmények elleni fellépésre, amelyeket a jogalkotó részben figyelembe vett.

2008-2009 során a roma közösség tagjait ért támadások, valamint a roma sorozatgyilkosságok, az akkori kisebbségi ombudsmant, Kállai Ernőt az ombudsmani gyakorlatban ritkán alkalmazott, országgyűlés előtt felszólalásra készítette. 2009. februári felszólalásában a helyzet súlyosságára próbálta felhívni a figyelmet, hangsúlyozva a támadások gyűlölet-bűncselekmény jellegét, a roma közösségek félelmét, valamint emlékeztette a jogalkotót a gyűlöletbeszéd hosszú távú hatására és következményeire. Az elkövetőkkel szembeni elsőfokú bírósági eljárásban az ügyész vádiratában a gyűlöletbeszédet, a média hatását, valamint a Magyar Gárda tevékenységét, mint kiváltó okot jelölte meg egy-egy cselekményhez kapcsolódóan.

Ezzel párhuzamosan az ombudsmani gyakorlatból tág értelemben mindazon projektek és átfogó vizsgálatok is említést érdemelnek, amelyeket az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, a kisebbségi ombudsman, majd később az **alapterítő jogok biztosa** az egyes sérülékeny csoportoknak szentelt az ombudsmani intézmény fennállásának több mint húsz éve alatt.

2012-ben **A válság vesztesei – a paragrafusok fogságában** projekt⁵⁹ keretében a **Bűnös szegénység – bűnös másság** témakörében az alapterítő jogok biztosa külön is foglalkozott a különféle válságok dezintegratív, előítéletességet és szélsőséges megnyilvánulásokat erősítő hatásaival. Ennek keretében a szakértők egy műhelybeszélgetés keretében tárgyalták meg az új Büntető Törvénykönyv megalkotása során e problémakörrel összefüggő vitás kérdéseket, valamint a témával kapcsolatos szociológiai-szociálpszichológiai kutatások eredményeit.

2013-ban az ombudsman új szempontú megközelítésben ismét foglalkozott e témakörrel: AJB-1199/2013. számú **Kommunikációval az egyenlő méltóságért – Befogadó beszéd kontra gyűlöletbeszéd** címmel projekt⁶⁰ indult, amelynek keretében a nemzetiségi ombudsmanhelyettes bevonásával hivatalból több tematikus vizsgálat folyt. A projekt célja az volt, hogy feltérképezze, vajon az állami és tág értelemben vett civil nevelő-oktató programok különféle szintjein mennyiben kapnak teret a toleranciát, az integratív társadalom kialakítását

⁵⁷ Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről 2001. január 1. - december 31.; Országgyűlési Biztosok Hivatala, Budapest, 2002.; 110-113. o.

⁵⁸ Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről 2008.; Országgyűlési Biztosok Hivatala, Budapest, 2009.; 152. o.

⁵⁹ <https://www.ajbh.hu/documents/10180/1210221/Mell%C3%A9klet+2+-+V%C3%A1ls%C3%A1g+vesztesei+projekt/0f2f1ab0-246a-4d30-86e4-50fbbfdacade?version=1.0>

⁶⁰ <https://www.ajbh.hu/-/kommunikacioval-az-egyenlo-meltsagert-befogado-beszed-kontra-gyuloletbeszed-az-ombudsman-projektje>

elősegítő tartalmak. E körben főként azt vizsgálta a biztos és nemzetiségi helyettese, hogy az arra kötelezett hatóságok és állami szervek miként látják el megelőző feladatukat, és hogyan segítik a civil szféra ez irányú tevékenységét, továbbá kihasználják-e az európai partnerségekben és a civil, esetlegesen nemzetközi együttműködésben rejlő lehetőségeket. Az egyházak hitéleti tevékenységének vizsgálatára az állami szerveknek, így az alapvető jogok biztosának sincs lehetősége. A hatásköri kereteket tiszteletben tartva a biztos mégis fontosnak tartotta, hogy jelentésében ismertesse az oktatási és karitatív tevékenységük miatt leginkább érintett egyházak – mint a társadalmi gondolkodás, szemléletformálás kulcsfontosságú szereplőinek – önkéntes közreműködését a toleráns beszéd, az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakításában. A jelentés megállapította, az integratív és inkluzív nevelés, a hátrányos megkülönböztetést elszenvedő csoportok iránti megértő, segítő attitűd kialakítása nem lehet kizárólag egy-egy projekt tartamára szervezhető, speciális kurzusok feladata, hanem minden pedagógusképzés alapfeladatának része kell(ene), hogy legyen. A felsőoktatás jelenlegi rendszerében hiánypótlónak számítana olyan – akár választható szinten felvehető – tantárgyblokk, illetve speciális képzés, amely a demokratikus állampolgári kompetenciák fejlesztésére irányul. A témában szervezett hatékony és megfelelő szakmai továbbképzések is nélkülözhetetlenek a pedagógusok attitűd- és szemléletváltásában.

Összességében elmondható: minden oktatáspolitikai kezdeményezésnek és az oktatás minden intézményének törekednie kellene az oktatási egyenlőtlenségek csökkentésére, valamint a méltányosság érvényesítésére.

Amíg az oktatáspolitikai a pedagógiai világgépet, a pedagógusok pedagógiai eszköztárát nem újítja meg Magyarországon, addig a folyamatszabályozás eszközei csak pusztán csekély hatást gyakorolnak a tanulás céljaira és tartalmára. Jelenleg azonban ilyen mértékű és jellegű koncepcióváltás nem figyelhető meg az oktatás területén. Eközben a toleráns attitűdök kialakulásához nyilvánvalóan konfliktustűrő, a jogegyenlőséget elfogadó és az erőszakot egyértelműen elutasító, gondolkodó, asszertív fiatalokat kellene „kinevelnie” a magyar köznevelésnek, amelyhez természetesen toleráns, előítélet-mentes, megfelelő módszertani ismeretekkel rendelkező pedagógusokra, valamint nyitott, megfelelő szemléletű és integráló oktatási intézményekre lenne szükség.

Székely László, az alapvető jogok biztosa 2015-ben hivatalból indított vizsgálata⁶¹ a **médiaértés oktatásával** foglalkozott. A vizsgálat kiemelte, hogy **a NAT-ban a médiaértés nem önálló tantárgy, a meghatározott óraszám és szakmai tartalom inkább ajánlás, valamint hiányzik belőle az online bántalmazás és az internet veszélyei kezelésének módja.** Az alapvető jogok biztosa első lépésként arra kérte fel az emberi erőforrások miniszterét, hogy készüljön a médiaértés-oktatás hatékonyságát felmérő, átfogó kutatás, helyzetelemzés, legyen szakirányú pedagógusképzés, a tanárképzés tananyagában pedig szerepeljen az online bántalmazás elhárításának tematikája. E jelentés megállapításai az online gyűlöletbeszéd kapcsán kiemelten fontosak a jelen állásfoglalás szempontjából, valamint a médiaértés és az online felületek egyébként is fontos szerepet töltenek be az informális tanulási folyamatokban.

A roma holokauszttal kapcsolatos társadalmi szemléletformálás örvendetes fejleménye, hogy egyre több mértékadó személyiség, tudós, művész ad hangot a témával kapcsolatos gondolatainak és a maga eszközeivel szolgálja az emlékezést és a fiatal generációk tudatosabbá és érzékenyebbé tételét. Snétberger Ferenc nemzetközi hírű komponistaként, gitárművészként és zenepedagógusként is példaértékűen sokat tett nem csak Magyarországon, hanem Európa szerte a roma holokauszt megismertetéséért, az emlékezés méltóságáért. E tevékenységének elismeréseként 2016-ban Székely László alapjogi biztos **Justitia Regnorum Fundamentum Díjjal** tüntette ki a művészt.

⁶¹ AJB-479/2016. ; http://www.ajbh.hu/documents/10180/2500969/Jelent%C3%A9s+a+m%C3%A9dia%C3%A9rt%C3%A9s-oktat%C3%A9s+helyzet%C3%A9r%C5%91+497_2016/41838d72-616e-45bf-8b51-e744c4fa1b59;version=1.0

3.2. A nemzetiségi biztoshelyettes társadalmi tudatformáló, felvilágosító tevékenysége

3.2.1. Általános attitűdformálás és érzékenyítés

A társadalom nemzetiségekkel kapcsolatos általános tájékozottságában és az intézményi kommunikációban információdeficit tapasztalható. A nemzetiségi jogokról és eseményekről az érintett nemzetiségek tagjai politikai és civil szervezeteiken keresztül folyamatosan számos információhoz jutnak. Amíg a kulturális autonómia elméleti kérdései és gyakorlati megvalósulása semleges területnek számít a többségi társadalom számára, addig a romák helyzete általában ismert, de előítéletekkel és problémákkal terhelt téma. Biztoshelyettesként feladatomnak tekintem a roma közösségről kialakult öszkép árnyaltabb bemutatását, a közösség mindennapi életét meghatározó kérdések kibontását, kommunikálását és a többségi társadalom befogadóvá, fogékonyabbá tételét.

Ezt a célt szolgálják a **megyelátogatások** és helyszíni vizsgálatok, az **előadások hazai és nemzetközi nyilvános szakmai és tudományos rendezvényeken**, ismeretterjesztő előadások, személyes egyeztetések szakmai, illetve érdekképviseleti szervezetek tagjaival, **interjúk** (hazai és külföldi újságok, valamint rádió- és televízióműsorok számára egyaránt). Rövid idő alatt fontos csatornává vált a közlemények, hírek közzététele az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala honlapján (www.ajbh.hu) és a Nemzetiségi Biztoshelyettes Titkárságának microsite-ján (www.nemzetisegijogok.hu), valamint a szociális média-csatornákon, így a Facebook-on és a Twitteren.

A fentiek keretében, hivatalba lépésem első napjától, 2013 októberétől kiemelt figyelmet szentelek a **társadalmi tudatformáló, felvilágosító tevékenységnek**. Ennek keretében törekedtem arra, hogy a roma holokauszt témája is megjelenjen a Hivatalunkban rendezett események között, továbbá a különböző szervezetek **nem-formális oktatási tevékenységébe**, programjaiba bekapcsolódva segíteni kívánom azokat a folyamatokat, amelyek a roma holokauszt feldolgozását, megismerését és oktatását teszik lehetővé.

3.2.2. Böngésző

Nemzetiségi biztoshelyettesként stratégiai partnerként támogattam a Reményt a Gyermeknek Közhasznú Egyesület és a Szubjektív Értékek Alapítvány **Szelíd szavakkal a gyűlölet ellen – Online gyűlöletbeszéd elleni nem formális nevelési program kidolgozása fiatalok és oktatási szakemberek számára** című projektjét.⁶² A Szelíd Szavakkal a gyűlölet ellen című projekt célja az internetes gyűlöletbeszéd visszaszorítása, amely két pillérre épült: egyrészt egy hatékony, gyakorlatközpontú, széles körben felhasználható oktatási program kidolgozására és képzéseken keresztül multiplikátorok felkészítésére, másrészt az ifjúsági részvétel elősegítésének jegyében mintaprojektek támogatására. Az oktatási program alapjául szolgáló **Böngésző – Emberi jogi neveléssel az online gyűlöletbeszéd ellen** című kézikönyv előszavában hitet tettem az emberi jogi nevelés alapvető jelentősége és szükségessége mellett. A projektzáró konferencia szakmai védnökségét vállaltam, munkatársaim pedig szakmai támogatást nyújtottak az oktatási anyag elkészítéséhez és a mintaprojektek megvalósításához.

3.2.3. Forrásgyűjtemény bemutató és kerekasztal-beszélgetés

A Roma Ellenállás Napjához kapcsolódóan forrásgyűjtemény bemutatóra és kerekasztal-beszélgetésre került sor 2016. május 17-én az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában⁶³. Az esemény megrendezésekor a roma ellenállás szellemében két fontos témának kívántam a nagyobb

⁶² A projektről bővebben: www.bongeszoo.eu

⁶³ <http://nemzetisegijogok.hu/web/njbh/hazai-tevekenysegunk>

nyilvánosságot biztosítani. A rendezvény első részében a **Roma holokauszt a Grábler-tónál – a székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben** című forrásgyűjteményt, továbbá az **Elvitték a cigányokat** című vándorkiállítását mutattuk be. A Veszprém Levéltár munkatársainak segítségével a várpalotai roma tömeggyilkosság elfeledett történetét ismertethették meg rendezvény résztvevői, amely jól példázta a roma holokauszt történéseinek igaztalanul elmaradt feldolgozását.

A témához kapcsolódva az esemény második részében felkért hozzászólóként történészeket, pedagógusokat és tankönyvkutatással foglalkozó szakembereket hallgattunk⁶⁴ meg, akik a holokausztoktatással- és kutatással kapcsolatos eredményeikről és álláspontjukról tájékoztatták a jelenlévőket).

3.2.4. Nemzetközi ifjúsági megemlékezés

A ternYpe – Nemzetközi Roma Ifjúsági Hálózat a Phiren Amenca Nemzetközi Hálózattal közösen 2016. augusztus 1. és augusztus 6. között szervezte meg Krakkóban és Auschwitzban a **Dikh he na Bister (Nézd, és ne feledd!) elnevezésű rendezvényét**. A roma holokauszt nemzetközi évfordulóján megemlékezést, valamint tematikus workshopokat tartottak a résztvevőknek. Az eseményen Európa különböző országaiból több mint 350 roma és nem roma fiatal vett részt, akik 20 fős nemzetközi csoportokban a helyszínen, facilitátorok vezetésével – nem formális oktatási módszertan segítségével – tematikus workshopokon szerezhettek ismereteket a roma holokausztról, a roma ellenállásról, az emberi jogokról, jogvédelmi mechanizmusokról, az aktív állampolgárság szerepéről, továbbá eszmecserét folytattak a napjaink kihívását jelentő rasszizmusról és cigányellenességről. A találkozón Magyarország különböző területeiről 55 fő, többségében diák illetve a civil közéletben aktív szerepet vállaló fiatal vett részt. A rendezvényen titkárságom munkatársa facilitátorként, a szerb kollégájával együtt az egyik 20 főből álló nemzetközi csoport – magyar, macedón, ukrán, német és francia roma és nem roma fiatalok – tanulási folyamatát segítette.

4. A roma holokauszt emlékezete és a roma holokauszt oktatásának gyakorlata Magyarországon

4.1. Formális oktatás

Jelen elvi állásfoglalás 2.2. pontjában a jogszabályi háttér ismertetésekor bemutattam a NAT vonatkozó részeit, amelyek a formális oktatás alapját, kereteit adják. A formális oktatás alapvetően az a színtér ahol a tanulók a jogszabályban meghatározottak szerint sajátítják el ismereteiket. Ebben a fejezetben az oktatási szakértők kutatásait, szakértői véleményét és megállapításait ismertetem a tankönyvek és a pedagógiai módszertanok szemszögéből.

4.1.1. Tankönyvtartalom

A tankönyvek jelenítik meg a NAT-ban és a kerettantervekben meghatározott tudástartalmakat. Bár a média és az internettartalom nagyban befolyásolja a gyerekek és fiatalok értékrendjét és világnézetét, **a tankönyveknek továbbra is fontos feladatuk van**, hiszen központi szerepet töltenek be a formális oktatásban. A tankönyvek tartalma egyfajta kanonizált tudásanyagot képvisel. Ezért kiemelten fontos, hogy a nemzetiségekről, egyéb védett tulajdonsággal rendelkezőkről egyáltalán megjelenjen-e információk, hiszen ez mutatja az állam

⁶⁴ Az esemény résztvevői voltak: Jungaus Tímea (Tom Lantos Intézet), Bársony János (kisebbségkutató) és Daróczy Ágnes (Romano Instituto Alapítvány Európai Roma/Utazó Fórum), Balázs Anna és Varga Krisztina (Monitor Csoport), Binder Mátyás (történész, pedagógus, a Romák a kerettantervben és a kísérleti tankönyvekben című kutatás társkutatója), Bernáth Gábor (Ha szaladok, agyonlőnek, ha megállok, agyonvernek című kiadvány társszerzője), Miklósi László (Történelem Tanárok Egyesületének Elnöke), Kovács Mónika (egyetemi docens, ELTE PPK Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Tanszék) és Varga Ágota (Balázs Béla díjas filmrendező).

és a társadalom szemléletét, azt, hogy elismeri-e az adott közösséget és hogyan viszonyul hozzá. Jelen téma kapcsán a tankönyvekkel szemben elvárásként fogalmazódik meg, hogy a NAT-nak és a kerettanterveknek megfelelően megjelenjenek bennük az emberi jogokra, nemzetiségekre, valamint romákra vonatkozó tudástartalmak, másrészt pedig ezek a tudástartalmak a tanulóknak kialakítsanak olyan kompetenciákat és értékeket, amelyek képesek a társadalmi érzékenyítésre és tudatformálásra.

Számos szakember végzett kutatást az elmúlt évtizedben a tankönyvtartalmak kapcsán, amelyek eredménye jól mutatja a tankönyvtartalmak terén bekövetkezett változásokat. A **tankönyvkutatások** módszertana sok esetben eltért egymástól, ugyanakkor alapvetően **három központi kérdés** köré összpontosulnak. Egyrészt **menyiségében** vizsgálják, hogy a nemzetiségek megjelennek-e a tankönyvtartalmakban, másrészt azt elemzik, hogy ezek a tartalmak képesek-e **megfelelő mélységű és minőségű objektív információt átadni**.

Fontos eleme a kutatásoknak az is, hogy **a leírtak alkalmasak-e tudásformálásra, előítéletek lebontására**.

A roma holokauszt oktatásának vizsgálatok azonban **nem hagyatkozhatunk csupán a roma holokauszt explicit említésére**, de további tartalmi elvárásokat érdemes megfogalmazni annak érdekében, hogy a roma holokauszt oktatás betöltse többes célját. Elsődleges elvárás, hogy a tanulók a romák kultúrájáról, társadalmi szerepéről, a holokausztot is magába foglaló európai és magyarországi történelméről általános ismereteket szerezzenek. Másrészt a holokausztoktatás során nem elegendő megemlíteni, hogy a roma közösségeket is érintette a népiirtás, de a holokauszt megelőző folyamatok, a roma közösségeket ért sérelmek, valamint a holokauszt erkölcsi, társadalmi és politikai következményeinek elemzése is fontos. Ugyanakkor minden esetben hangsúlyozni kell, hogy **közös történelemről van szó, amely szerves része a magyar vagy európai történelemnek**. Ezért elvi állásfoglalásom jelen fejezetében általánosságban is figyelmet szentelek a romák tankönyvi megjelenésének és ezen belül a roma holokausztnak.

A **nemzetiségek tankönyvi megjelenítése** egyfajta indikátora, fokmérője lehet annak, hogy az adott társadalom mennyire ismeri el az adott csoport szerepét, mennyire és hogyan tartja számon, milyen a csoport érdekérvényesítő képessége. Ezért jól érthető, hogy a tankönyvtartalmak vizsgálata miért lehet fontos akár az adott nemzeti közösségeknek, akár a szakmai szervezeteknek vagy civil szervezeteknek.

Terestyéni Tamás 2002-ben **Fekete pont**⁶⁵ címen végzett kutatást⁶⁶, amelynek során azt vizsgálta, hogy a romáknak mekkora teret szentelnek a hazai közoktatásban használt történelem- és társadalomismeret tankönyvek. A kutatás továbbá arra is választ kívánt adni, hogy a tankönyvek romákkal kapcsolatos tartalmi alkalmasak-e arra, hogy hozzájáruljanak a roma másság politikailag korrekt felfogásának kialakulásához a tanulóknak. Az hatályos NAT bevezetése, valamint a nemzeti köznevelés tankönyvellátásáról szóló 2013. évi CCXXXII. törvény, a tankönyvvé, pedagógus-kézikönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről szóló 17/2014. (III. 12.) EMMI rendelet, és a bevezetett kísérleti tankönyvek változást hoztak a tankönyvpiacra, ezért új tankönyvtartalmak jelentek meg, az alábbi kutatások pedig ezeket a változásokat is figyelemmel követhették.

A Terestyéni-kutatást alapul véve, 2014-ben **A cigányság reprezentációja az általános- és középiskolai tankönyvekben**⁶⁷ címmel készítette el a **Monitor csapat** azt a kutatást, amely a 2013/14-es NAT könyvjegyzéke által megszabott oktatási anyagot vizsgálta, továbbá a 2014/2015-ös tanév tankönyveit is figyelembe vette. A NAT változásai, valamint a tankönyvpiacra bekövetkezett változások miatt továbbra is aktuális a tankönyvtartalmak vizsgálata.

⁶⁵ <http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-pont>

⁶⁶ A kutatást A magyarországi romák politikai és emberi jogai – a jogok érvényesülésének társadalmi feltételei címmel a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok 2001 keretében végezték az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportban

⁶⁷ Balázs Anna, Ménesi Luca, Horváth Balázs, Varga Krisztina: Fekete pont 2014 a cigányság reprezentációja az általános-és középiskolai tankönyvekben http://issuu.com/monitornyitottmuhely/docs/monitor_fekete_pont_2014_tank_nyvk#

2015-ben **Binder Máttyás – Pálos Dóra** publikálta a **Romák a kerettanterven és a kísérleti tankönyvekben** című kutatást.⁶⁸ A szerzők azt vizsgálták, hogyan valósul meg a romák reprezentációja a magyarországi közoktatásban.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia és Nevelésszociológia Tanszéke **A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei** című projekt⁶⁹ keretében szintén 2015-ben pedig azt vizsgálta, hogy a hatályban lévő tartalmi szabályozók és a gyakorlatban megjelenő tartalomhordozók milyen műveltségterületeken, milyen módokon, milyen vizuális és tartalmi elemeken keresztül mutatják be a cigány/romakultúrát.

A kutatások eredményeit figyelembe véve egy fejlődési folyamat körvonalazódik: az elmúlt tizenkét évben egyre több esetben jelenik meg romákkal kapcsolatos tartalom a tankönyvekben. Míg 2002-ben még nem volt fellelhető a tankönyvekben a roma népirtás/holokauszt témaköre, mára már a kutatók által vizsgált könyvek mindegyike megemlíti azt. Ugyanakkor általánosságban az is elmondható, hogy bár mennyiségét tekintve több helyen jelenik meg romákkal kapcsolatos tartalom, ezek a hivatkozások azonban szűkszavúak, egy két mondat erejéig közölnek információkat. A jelenleg hatályos tankönyvek közül van olyan, amely „érdekesség” menüben jegyzi meg a roma holokauszt tényét. Emellett nem jelennek meg integráltan a romákra vonatkozó információk sem. **A kutatások tételes elemzéseit az is megállapították, hogy a vizsgált tankönyvek még mindig csekély terjedelemben adnak át információkat a romákról, tartalmukban sem nyújtanak hiteles képet a romák helyzetéről, és több esetben akár erősíthetik is a negatív sztereotípiákat.** Ésszerű – és oktatásmódszertani szempontból is támogatott – elvárás, mely szerint a tanulók ne a holokauszt oktatása kapcsán találkozzanak a romák történelmével és kultúrájával a képzésük során. A 20. századhoz kapcsolódóan a NAT több helyen említi a romákat, azonban a tankönyvek a két világháború közötti időszak kapcsán nem tesznek említést a holokauszt előzményeiről. A 2016-ban megjelent 11. és 12. évfolyamos középiskolai történelem kísérleti tankönyvek kapcsán elmondható, hogy egyre több információ található a romákra vonatkozóan, a roma holokauszt témája is felmerül, valamint a 20. század elejétől összefoglaló információkat találunk.

Fontos megjegyezni azonban, hogy kimaradt olyan információk és sajátosságok említése, amelyek együttes hatásukban – többek között a hazai, közelmúltban megtörtént romákkal szembeni sorozatgyilkosságok megértése szempontjából – fontosak lehetnek. A kísérleti tankönyvekkel szemben megfogalmazott kritikák miatt azonban a pedagógusok nem szívesen alkalmazzák ezeket a tankönyvet.

Kiemelendő, hogy a romák több százéves hazai történelme és szerepe, kulturális értékei **nem megfelelő formában jelennek meg a tankönyvekben.** A tanulók többnyire olyan tudástartalmak kapcsán találkoznak a romákkal – a holokauszt témáján kívül –, amelyek a szociális problémákra korlátozódnak. Ugyanakkor a romák/cigányok hazai társadalomban, kultúrában és történelemben betöltött szerepének és értékének ismertetése elmarad. Így többek között említést érdemelne a romák részvétele és szerepe az 1848/49-es forradalom és szabadság harc, vagy akár az 1956-os események kapcsán.

A tényszerű tájékoztatás érdekében és az előítéletesség csökkentése szempontjából megállapítható, hogy elindult egy pozitív folyamat is a romák tankönyvi reprezentációjában, bár az egyelőre még csak inkább mennyiségi, mintsem tartalmi-minőségi megjelenítése a közösség történetének. Összességében azonban bízom abban, hogy az elindult folyamatokat nem tekinthetjük lezártak, és a tankönyvfejlesztések

⁶⁸az Európai Roma Jogok Központja és az az és az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány (CFCF) támogatásával, Binder Máttyás-Pálos Dóra: <http://cfcf.hu/sites/default/files/Binder%20P%C3%A1los%20-%20ROMA.TK.KUT.%202016.pdf>

⁶⁹ Oktatókutatás és Fejlesztő Intézet a TÁMOP 3.1.15-14-2014-0001 Köznevelési reformok operatív megvalósítása című kiemelt projekt „A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” című közbeszerzési eljárás keretében a Pécsi Tudomány Egyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia és Nevelésszociológia Tanszékét bízta meg azzal, hogy készítsen helyzetfelmérést arról, hogy a hatályban lévő tartalmi szabályozókban és a gyakorlatban megjelenő tartalomhordozókban milyen műveltségterületeken, milyen módokon, milyen vizuális és tartalmi elemeken keresztül történik a cigány/romakultúra bemutatása.

figyelemmel lesznek a nemzetiségek, azon belül pedig a romák tankönyvi reprezentációjának tartalmi, minőségi megjelenítését szorgalmazó konstruktív kritikákra.

4.1.2. Formális oktatás – pedagógusképzés és továbbképzés

A NAT-on és a kerettanterveken túl a formális oktatásban fontos szerepet töltenek be tehát a tankönyvek, ezért az emberi jogok és a roma holokauszt oktatásának témakörét vizsgálva a tankönyvtartalmakat is figyelembe kell vennünk. Ugyanakkor a gyakorlatban kérdésként merül fel az alkalmazott tankönyvek mellett az is, hogy a pedagógusok a képzésük során megfelelő **ismereteket** szereznek-e a nemzetiségekről, valamint rendelkeznek-e a holokauszt oktatásához szükséges **módszertani ismeretekkel**.

A téma nehézsége és érzékenysége miatt a holokausztoktatás önmagában módszertani kérdéseket vethet fel, emellett a romák esetében sok esetben az előítéletek miatt a téma befogadásához szükséges környezet megteremtése is szakmai kihívás jelent. A 2016 májusában rendezett, a 3.2.3 pontban hivatkozott kerekasztal beszélgetésen több szakértői hozzászólás is árnyalta az előbbieken felsorolt problémát. Bernáth Gábor és Miklósi László szerint a roma holokauszt oktatásához szükséges egy olyan befogadó közeg megteremtése, amelyben nem okoz problémát a roma tartalmú ismeretanyag átadása, hiszen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a tanulók sok esetben mély előítéletekkel rendelkeznek a romákkal szemben, így a romákra vonatkozó tudástartalmak átadása problémás lehet. Másrészt a pedagógusok felkészültsége, a témával kapcsolatos hozzáállás, a téma érzékenységéből és nehézségéből adódó kihívásoknak való megfelelés kérdése is felmerült. Ugyanakkor az elmúlt tíz évben változás figyelhető meg a tananyagban, amely pozitív elmozdulást jelent a korábbiakhoz képest, amikor egyáltalán nem volt része a tananyagban a roma holokauszt, sem a romák más témákhoz kapcsolódó szerepeltetése. A holokauszt oktatásával foglalkozó szakemberek szerint a jelenlegi tantervek, valamint a pedagógus kézikönyvek nem adnak megfelelő segítséget ezeknek a kérdéseknek a megoldására. Lényeges szempont, hogy a romák európai és hazai történelmével nem a holokauszt oktatásának alkalmával kellene először találkozniuk a tanulóknak, azonban a tankönyvvizsgálatok alkalmával kiderül, hogy sajnos pontosan ez a helyzet.

A tankönyvkutatás kapcsán már említett **PTE BTK Romológia Tanszék** által végzett kutatásban⁷⁰ megkérdezett gyakorló pedagógusok a hazai tanárképzés nagy hiányosságaként emelték ki, hogy képzésük során kevés a hazai nemzetiségekre, így a cigányokra/romákra is vonatkozó ismeret. A kutatás szerint a pedagógusok a mindennapi munkájuk során szükséges multikulturális szemléletet, pedagógusi attitűdöt hosszú évek alatt – sokszor keserves tapasztalatok után – alakítják ki, ha ennek szükségességét egyáltalán felismerik. Különböző életkorú pedagógusok a kutatáshoz készült interjúban arról számoltak be, hogy tanulmányaik, valamint a felsőoktatási intézmények gyakorló iskoláiban szerzett tapasztalataik nem segítették őket e folyamatok elsajátításában. A szakemberek szerint fontos lenne, hogy a nemzetiségi, ezen belül is a cigány/roma nemzetiségre, közösségekre vonatkozó tartalmak egyrészt a gyerekek által a közvetlen valóságban szerzett tapasztalatokra épüljenek – a sztereotípiák, előítéletek lebontására egyik leginkább alkalmas módszer lehet ez –, másrészt ezek ne a különbözőséget (és ez által az oppozíciót), hanem sokkal inkább a sokszínűséget hangsúlyozzák, és vigyék közelebb a tanulókat az interkulturális szemlélethez. Összességében a megkérdezett szakemberek fontosnak találták a cigány/roma népesség kultúrájának hangsúlyos megjelenítését a közoktatás általános formáiban és szinterein – elsősorban azonban az óvodai nevelésben. A felsőoktatásban is kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottak a kérdéskör alaposabb megismerésének és ismertetésének. Külön kiemelték ezt a pedagógusképzés minden szintjén, hiszen az itt képzett szakembereknek –

⁷⁰ Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet a TÁMOP 3.1.15-14-2014-0001 *Köznevelési reformok operatív megvalósítása* c. kiemelt projekt „A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” című közbeszerzési eljárás keretében a Pécsi Tudomány Egyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia és Nevelésszociológia Tanszékét bízta meg azzal, hogy készítsen helyzetfelmérést arról, hogy a hatályban lévő tartalmi szabályozókban és a gyakorlatban megjelenő tartalomhordozókban milyen műveltségterületeken, milyen módokon, milyen vizuális és tartalmi elemeken keresztül történik a cigány/romakultúra bemutatása

függetlenül leendő alkalmazásuk helyszíneitől – a felelőssége ennek a népcsoportnak megismerése és megismertetése a tanulókkal.

A fentiek fényében a PTE BTK Romológia Tanszék szakértői fontos, oktatáspolitikai szinten megvalósítandó feladatnak tekintették annak elérését, hogy az akkreditált tanárképző szakok képzési és kimeneti követelményeinek részét képezzék a nemzetiségekre vonatkozó alapismeretek, amelyek így a tanár- és óvodapedagógus-képzés alapozó képzése során meg is valósulnának. Ajánlasként fogalmazódott meg óvodapedagógusok, tanárok továbbképzési rendszerének teljes átgondolása és olyan továbbképzési rendszer kidolgozása, amely lehetővé teszi az érzékenyítést, hiányzó ismeretek elsajátítását és az ismeretek időről időre történő frissítését.

A szakértők szerint meghatározó jelentőségű annak elfogadása, hogy az oktatás során a „mi” és az „ők” helyett azt kell hangsúlyozni, hogy a nemzetiségek és a roma közösség történelme nem légtüres térben létezik, hanem csakis a közös történelem és kultúra részeként értelmezhető.

Dupcsik Csaba a roma holokauszt oktatásáról írt tanulmányában⁷¹ olyan segédletet készített a pedagógusok számára, amelyben kompetencia-fejlesztő, dolgoztató, forrásokon és feladatokon keresztül tanító anyagok találhatók.

Ahogy Dupcsik Csaba, úgy a **Bernáth-Orsós-Brassói-Dupcsik** szerzők által írt kiadvány is arra helyezte a hangsúlyt, hogy a diákokkal meg kell értetni: egyedi és megismételhetetlen életek veszttek el a holokauszt eseményei során. **Az egyéni történetek bemutatásával az is célja a kiadványnak, hogy ne csupán áldozati szempontból dolgozza fel a történeteket, hanem a személyes történeteken, az ellenállási törekvéseket is bemutatva keresztül nyújtson betekintést az adott történelmi korszakba.** Az áldozati szempontú módszertant sem a befogadás, sem pedig a feldolgozás szempontjából nem minősítették szerencsésnek.

4.1.3. Oktatási segédanyagok

A 2016-os nemzetiségi biztoshelyettesi tevékenységem, valamint jelen elvi állásfoglalás előkészítése során azzal szembesültem, hogy a holokauszt helyi kutatása, feldolgozása során, valamint számos tudományos és művészi alkotás formájában – sok esetben állami vagy egyéb közpénzből megvalósuló program keretében – minőségi szakmai munkák születtek, amelyek azonban nem váltak közzismertté, általában kevés emberhez, kevés fiatalhoz jutottak el. A roma holokauszt oktatásához a meglévő tudományos és művészeti munkák digitalizálása, illetve széleskörű terjesztése nélkülözhetetlen lenne. Hasznos lehetne oktatási segédanyagként a már említett **várpalotai tragédiát feldolgozó forrásgyűjtemény**, valamint az ehhez kapcsolódó vándorkiállítás anyagának digitalizálása, de példaként említhető szombathelyi Savaria Múzeum 2004-es időszakos kiállításához készült tablók, vagy a Cigány Történelmi – Kulturális, Oktatási és Holokauszt Központot tablói, valamint Varga Ágota Porrajmos és Munkaszolgálat dokumentum filmje. Ugyanakkor ezekhez az anyagokhoz megfelelő oktatási, pedagógiai útmutató elkészítése szükséges lenne.

4.2. Nem-formális oktatás

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlásaként elfogadott **Charta a demokratikus állampolgári és emberi jogi oktatásról**⁷² című dokumentum értelmében – nem formális oktatáson olyan tervezett oktatási programokat értünk, melyeknek célja készségek és képességek fejlesztése a formális oktatási rendszeren kívül. A demokratikus állampolgári és az emberi jogi oktatás egyik alapeleme a társadalmi kohézió, az interkulturális párbeszéd, a

⁷¹ <http://www.hdke.hu/files/csatolmanyok/RomaHolokauszt.pdf>

⁷² Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, Adopted in the framework of Recommendation CM/Rec(2010)7 of the Committee of Ministers – <https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>

sokszínűség értékének és az egyenlőség eszméjének támogatása. Ehhez elengedhetetlen mindazon tudás bővítése, valamint az egyéni, szociális készségek és a megértés fejlesztése, melyek csökkentik a konfliktusok lehetőségét és növelik a megbecsülést és az elfogadást a csoportok között, az emberi méltóság és a közös értékek iránt, kölcsönös tiszteletet építenek, előmozdítják a párbeszédet és támogatják a konfliktusok erőszakmentes megoldását. A Miniszteri Bizottság ajánlása szerint az alaptantervek nélkülözhetetlen része a demokratikus állampolgári és emberi jogi oktatás, külön kiemelve a nem-kormányzati szervezetek munkájának jelentőségét főként a nem-formális oktatás területén.

4.2.1. Nemzetközi jó gyakorlatok

Számtalan jó példa említhető a nem-formális oktatás területén az Európa Tanács szakmai publikációiból, néhányat a témához szorosan kapcsolódóan érdemes kiemelni.

A 2012-ben második alkalommal kiadott **Kompass – Kézikönyv a fiatalok emberi jogi képzéséhez** tárgyalja a roma holokauszt kérdéskörét a Diszkrimináció és intolerancia és az Emlékezés témájú háttéranyagokban,⁷³ valamint egy gyakorlatot is tartalmaz (*Dosta!*), melynek segítségével a résztvevők feldolgozhatják a romák üldöztetésének történetét a 19. század végétől napjainkig.⁷⁴

Ezt a gyakorlatot fejlesztette tovább a **Böngésző – Emberi jogi neveléssel az online gyűlöletbeszéd ellen** című 2016-os kézikönyv az Akciók és kampányok lépésről lépésre elnevezésű gyakorlattal, melynek célja egy gyűlölet-bűncselekmények elleni ifjúsági fellépés megtervezése és megvalósítása.⁷⁵

A **Tükör – Kézikönyv a romaellenesség elleni harchoz az emberi jogi oktatáson keresztül** az Emlékezünk című gyakorlattal az áldozatok vallomásain keresztül dolgozza fel a roma holokauszt eseményeit.⁷⁶ A Kívülállók című gyakorlat nem-formális eszközökkel dolgozza fel a nem-roma lakosság szerepét a roma holokauszt idején külön hangsúlyt fektetve a rasszista attitűd eseményekre gyakorolt szerepére.⁷⁷ A gyakorlathoz tartozó háttéranyag a kulcsfontosságú tényeket ismerteti meg a gyakorlatot megvalósítani kívánó trénerrel.⁷⁸ A Roma jogok harcosai című feladat példaképnek tekintett roma aktivistákról szól, köztük Ceija Stojkáról is, egy híres festőről, íróról és zenészről, aki tizenkét évesen, három haláltábor megjárva szabadult Bergen-Belsenből.⁷⁹

A fentiekén túl az Európa Tanács külön kiadványt is szentelt a témának, ez a 2014-ben megjelent **Jog az emlékezéshez – Oktatási kézikönyv fiataloknak a roma genocídiumról**.⁸⁰ A kézikönyv háttéranyagokat tartalmaz a roma holokausztról, az emlékezés szükségességéről és a kapcsolódó emberi jogi vonatkozásokról, valamint gyakorlati tanácsokat is ad a trénereknek a téma feldolgozásához. A könyvben megtalálható nem-formális gyakorlatok alapvetően öt kérdés köré rendeződnek: Mi történt? Miért történt? Miért volt rossz, ami történt? Hogyan kapcsolódik ez napjainkhoz? Mit tehet egy fiatal annak érdekében, hogy a roma holokauszt tényéről minél többen tudjanak?⁸¹ A könyv függelékében megtalálható az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az Emberi Jogok Európai Egyezményének egyszerűsített változata, valamint három holokauszt túlélő vallomása is, köztük egy magyar roma nő, akit családjával a Csillagerődbe deportáltak.⁸²

⁷³ Compass - Manual for human rights education with young people, Rui Gomes et al., Európa Tanács, 2012, 480., 572.o.

⁷⁴ Ibid. 151.o.

⁷⁵ Böngésző - Emberi jogi neveléssel az online gyűlöletbeszéd ellen, Gomes Rui, Rutai Zsuzsanna et al., Európa Tanács, Reményt a Gyermeknek Közhasznú Egyesület, 2016, 22.o https://www.nohatespeechmovement.org/public/download/Bookmarks_HU.pdf

⁷⁶ Mirrors, Manual on combating antigypsyism through human rights education, Ellie Keen, Európa Tanács, 2015, 152.o.

⁷⁷ Ibid. 60.o.

⁷⁸ Ibid. 66.o.

⁷⁹ Ibid. 75.o.

⁸⁰ Right to Remember, A Handbook for Education with Young People on the Roma Genocide, Ellie Keen, Európa Tanács, 2014

⁸¹ Ibid. 69. o.

⁸² Ibid. 103. o.

4.2.2. Hazai jó gyakorlatok

A nem-formális módszertanra épülő roma holokauszt oktatásra találunk hazai jó példákat is. A Khetanipe a Romák Összefogásáért Egyesület **Szemléletformálás, érzékenyítés a középiskolában című projektje** keretében készített egy oktatási anyagot, melynek célja az volt, hogy a középiskolai diákok jobban megismerjék a cigány/roma kultúra jellemzőit és történetét, egyúttal lehetőséget nyújtott arra, hogy a fiatalok ne csak lexikálisan, tankönyvszerűen találkozzanak a cigány/roma holokauszt tragikus eseményeivel.⁸³ A projektről készült kiadványban megtalálható a foglalkozások óraterve, a felhasznált szövegrészek, valamint az a kérdőív is, amely felhasználásával a résztvevőktől gyűjtötték a visszajelzéseket.⁸⁴ 2015 tavaszán 11 középfokú oktatás intézményben 240 diák vett részt a projekt keretében szemléletformáló, érzékenyítő tanórán.

Összegzés

A roma holokauszt eseménye, az elkövetett szörnyűségek valósága ma már senki által nem tagadható tény. A második világháború során összességében közel félmillió európai roma/cigány származású ember esett áldozatul a kegyetlen ideológiáknak és pusztító politikai fanatizmusnak, bár a pontos adatok a mai napig ismeretlenek.

Ahogy az állásfoglalásomban található történeti áttekintésből is kitűnik, Európa népei – intézményei és nemzetközi szervezetei is – sokáig késlekedtek szembenézni a kontinens közös múltjának e súlyos örökségével. Magyarország azon országok közé tartozik, ahonnan a második világháború idején különösen sok állampolgárt hurcolták el a koncentrációs táborok valamelyikébe, vagy gyilkoltak meg saját hazájában pusztán származása, etnikai hovatartozása, vagy vallása miatt. A roma holokausztra való emlékezéssel és a történelmi események oktatásával kapcsolatos feladataink sürgető fontosságát nem kisebbíthetjük arra hivatkozva, hogy Európa más országaiban is csak a közelmúltban indultak el a téma társadalmi feldolgozására és az oktatásba történő integrálására irányuló folyamatok.

A romák holokausztjának elismertetése, az áldozatok kárpótlása, emléknap elfogadása, emlékhelyek létrehozása és tudományos kutatás több évtizedes munka eredménye, amelyben nagy szerepet játszik a roma és szintó aktivisták, művészek munkája, munkássága. Az európai roma/cigány közösségeket ért veszteségek és azokról való állami hallgatás a 1970-es években indult nemzetközi roma mozgalmat arra sarkalta, hogy a roma holokauszt témáját és az áldozatok kárpótlását napirendre vegye – végül a célkitűzéseket több évtized alatt, de sikerült teljesíteni.

A holokauszt roma áldozataira való megemlékezés, a roma holokauszt formális és nem-formális oktatásban betöltendő szerepe kapcsán érdemes kihangsúlyozni, hogy a bekövetkezett szörnyűségeknek hosszas előzménye volt, hiszen az 1944-es eseményeket megelőzően lépcsőzetesen történt meg a roma/cigány közösségek jogfosztása. Megjegyzendő, hogy a napjainkban világszerte tapasztalható fokozódó intolerancia, cigányellenesség és idegengyűlölet, illetve népek, népcsoportok vagy pusztán a többségi társadalom értékrendjével ellentétesnek beállított emberekkel szembeni indokolatlan félelemkeltés veszélyes folyamatokat indíthat el az európai társadalmakban. Magyarországon is találunk tragikus példát, olyan folyamatokra, amelyek következtében csupán etnikai/nemzetiségi hovatartozása miatt hat ember veszítette életét. A 2008-2009 folyamán elkövetett roma gyilkosságok, valamint ebben az időszakban a romák sérelmére elkövetett több tucat támadás előzményeként értékelte az ügyész vádirata is az online és offline gyűlöletbeszédet, valamint a Magyar Gárda tevékenységét a romagyilkosságok elkövetőivel szemben lefolytatott elsőfokú bírósági eljárásban.

⁸³ A projektről bővebben: <http://khetanipe.hu/programjaink/lezarult-programjaink/fopalyazokent-megvalosított-programok/szemleletformáló-erzekenyito-trening-kozepiskolasoknak-pharrajimos-2015/>

⁸⁴ dr. Lakatos Szilvia (szerk.): Szemléletformálás, érzékenyítés a középiskolában, Khetanipe a Romák Összefogásáért Egyesület, Pécs, 2015

A fiatal generáció széleskörű és tényszerű tájékoztatása és érzékenyítése kiemelten fontos feladata a közoktatásnak és a nem-formális oktatás szereplőinek is. Az érzékenyítés mellett a formális oktatás szerves részeként értelmezendő – függetlenül az iskolatípustól – a nemzetiségi közösségeinkkel közös történelmünk, valamint a magyarországi nemzetiségi kultúra ismertetése. Ahhoz, hogy a felsorolt követelményeknek megfeleljen a magyar közoktatás, nem elegendő a megfelelő jogszabályi környezet, de szükséges a pedagógusképzést és a továbbképzést átalakítani, módszertani útmutatókat kidolgozni, és azok gyakorlati alkalmazását lehetővé tenni, valamint a tankönyvtartalmak fejlesztése is szüksége.

A kelet-közép-európai régióban pozitív példaként említhető az a tény, hogy az elmúlt években a holokauszt formális oktatásában a roma népiörtés, mint tudástartalom megjelent NAT-ban, valamint a romákra vonatkozó tudástartalmak nagyobb számban fordulnak elő tankönyvekben, továbbá a roma holokauszt is megjelent a forgalomban lévő tankönyvekben, amely egyértelmű fejlődést jelez. Ahhoz azonban, hogy a roma történelem és holokauszt oktatására méltó módon kerülhessen sor, valamint betöltse szemléletformáló szerepét, az oktatási rendszerben és pedagógusképzésben további változtatásokra és a tankönyvek fejlesztésére van szükség. Ugyanakkor a pedagógiai eszköztárat megújító koncepcióváltás az oktatás területén hatástalan maradhat, ha közben fennmarad, vagy éppen erősödik a roma tanulók jogellenes elkülönítése. A magyar köznevelésnek pedig szakértők szerint olyan széleskörű koncepcióváltásra lenne szüksége, amelyben a toleranciára nevelést elősegítő alternatív módszereket és technikákat központilag beépítik az állami oktatásba, a rendszer szerves részévé teszik és azok ezáltal mindenki – minden gyermek, szülő és pedagógus – számára elérhetővé válnak.

Ahogy az az alapvető jogok biztosának AJB-1199/2013. számú, „Kommunikációval az egyenlő méltóságért – Befogadó beszéd kontra gyűlöletbeszéd” című jelentése is megállapította, az integratív és inkluzív nevelés, a hátrányos megkülönböztetést elszennvedő csoportok iránti megértő, segítő attitűd kialakítása nem lehet kizárólag egy-egy projekt tartamára szervezhető, speciális kurzusok feladata, hanem minden pedagógusképzés alapfeladatának része kell(ene), hogy legyen. A felsőoktatás jelenlegi rendszerében hiánypótlónak számítana olyan – akár választható szinten felvehető – tantárgyblokk, illetve speciális képzés, amely a demokratikus állampolgári kompetenciák fejlesztésére irányul, továbbá nyitott, megfelelő szemléletű és integráló oktatási intézményekre lenne szükség.

A társadalom egészséges védekező mechanizmusa csak akkor alakulhat ki e káros tendenciákkal szemben, ha gyermekeket már kiskoruktól kezdve érzékenyítjük továbbá valós történelmi ismeretekkel vértessük fel őket annak érdekében, hogy felismerjék a kirekesztő és gyűlöletkeltő szándékot.

Az emberi jogi dokumentumok egyértelműen síkra szállnak a lelkiismereti meggyőződés szabadsága mellett, valamint az ennek alapján történő megkülönböztetés ellen. Alapvetően az állam dolga gondoskodni arról – a véleménynyilvánítás szabadságának tiszteletben tartásával –, hogy az emberi jogokra épülő különböző álláspontokat megfelelő formában a köznevelés rendszerében valamennyi diák megismerhesse.

Meggyőződésem, hogy a roma holokauszt megfelelő minőségű oktatása olyan eszközzé válhat Magyarországon, amely nemcsak azt segítheti elő, hogy a roma/cigány közösségek az Alaptörvényben meghatározott önazonosságuk szabad vállalásához és megőrzéséhez való jogukkal élhessenek, hanem arra is alkalmas, hogy a társadalom tagjaiban kialakítsa és megerősítse azt az értékrendet, amely az emberi jogok tiszteletén alapszik.

Budapest, 2017. október 26.

Szalayné Sándor Erzsébet
a Magyarországon élő nemzetiségek
jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes